مجلّهٔ جغرافیا و توسعهٔ ناحیه‌ای، سال هفدهم، شمارهٔ ۱، بهار وتابستان ۱۳۹۸، شمارهٔ پیاپی ۳۲

DOI: 10.22067/geography.v17i1.70387

نقش گردشگری بر کیفیت زندگی خانوارهای روستایی مقاصد گردشگری مذهبی (مطالعهٔ موردی: شهرستان مشهد)

مریم قاسمی (استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران)
magh30@um.ac.ir

صص ۸۹ ـ ۵۳

چکیده

اهداف: گسترش گردشگری در نواحی روستایی همواره با شکل‌گیری الگوهای مختلف گردشگری همراه بوده است. با توجه به تعدد بقاع منسوب به امامزادگان در نواحی روستایی کشور، گردشگری مذهبی یکی از الگوهای مهم گردشگری این نواحی محسوب شده و سالانه حجم بالایی از گردشگران را به نواحی روستایی جذب می‌کند. بر این اساس هدف تحقیق حاضر، بررسی نقش گردشگری مذهبی بر کیفیت زندگی خانوارهای روستایی است.

روش: نوع تحقیق کاربردی، روش تحقیق توصیفی – تحلیلی و گردآوری اطلاعات و داده های مورد نیاز به شیوهٔ اسنادی و میدانی با استفاده از ابزار پرسش‌نامه بوده است. تجزیه و تحلیل به کمک آمار توصیفی و استنباطی (آزمون تی تک نمونه‌ای، همبستگی پیرسون، آنالیز تجزیه واریانس، فریدمن) صورت گرفته است. در این مطالعه کلیهٔ روستاهای دارای امامزاده در سطح شهرستان مشهد (۱٤ روستا با ۲۲ بقعه منسوب به امامزادگان) مورد بررسی قرارگرفت. واحد تحلیل خانوارهای روستایی(جامعهٔ میزبان) به تعداد ۱۹٤ خانوار بوده که به صورت تصادفی وارد نمونه شد. متغیر مستقل و وابسته به صورت همبسته مورد بررسی قرار گرفت و اثر گردشگری مذهبی بر کیفیت زندگی روستاییان در سه بعد محیطی–کالبدی با ۱۳، اقتصادی با ۱٦ و اجتماعی با ۱۱ متغیر مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

یافته‌ها: نتایج آزمون تی تک نمونه‌ای نشان داد با توجه به $Sig. \leq 0.05$ از دیدگاه جامعهٔ میزبان گردشگری مذهبی به ترتیب بر کیفیت زندگی در بعد محیطی–کالبدی با میانگین

تاریخ دریافت: ۱۳۹٦/۱۱/۰۱ تاریخ تصویب: ۱۳۹۷/۰٦/۳۱

۲,۹۳، در بعد اجتماعی با ۲,۷۱ و در بعد اقتصادی کیفیت زندگی با میانگین ۲,۰۹ و در کل بر کیفیت زندگی با میانگین ۲,۵۰، کمتر از متوسط (میانهٔ نظری) اثرگذار بوده است نتایج حاصل از آزمون فریدمن نیز این یافته را تأیید می‌کند. همچنین، تفاوت معناداری بین میانگین کیفیت زندگی در روستاهای مورد بررسی مشاهده می‌شود (F= 10.6, Sig =0)، نیز رابطهٔ مثبت و معناداری با شدت متوسط (r= 0.59, Sig =0.026) بین کیفیت زندگی و تعداد گردشگران مذهبی دیده می‌شود.

نتیجه‌گیری: جاذبه‌های مذهبی پراکنده در نواحی روستایی اغلب از ظرفیت بالایی در زمینهٔ جذب گردشگر برخوردار بوده، اما فاقد برنامهٔ مشخص در زمینه توسعهٔ گردشگری بوده و با نشت اقتصادی بالا مواجه هستند. بنابراین، اغلب موفقیت چندانی در سطح محلی برای بهبود کیفیت زندگی ساکنان همراه نداشته است. بی‌شک توسعهٔ گردشگری باید براساس فرایند برنامه‌ریزی جامع و بر اساس کاهش نشت اقتصادی از این نواحی صورت گیرد تا بتواند بر بهبود کیفیت زندگی ساکنین تأثیرگذار باشد.

کلیدواژه‌ها: سکونت‌گاه‌های روستایی، گردشگری مذهبی، شهرستان مشهد، کیفیت زندگی، جامعهٔ میزبان.

۱. مقدمه

امروزه گردشگری بستری جهت ایجاد تغییرات اجتماعی و اقتصادی در بسیاری از نقاط روستایی کشورهای درحال‌توسعه به‌شمار می‌رود (سازمان جهانی گردشگری، ۲۰۰۹، ص. ١٤). به‌طوری‌که از«گردشگری به‌عنوان نوش‌داروی اقتصادی نواحی روستایی، بالابرندهٔ قابلیت زیست در نواحی دورافتاده، محرک تجدید حیات سکونت‌گاه‌ها، بهبوددهندهٔ شرایط زندگی جوامع روستایی(رکن‌الدین‌افتخاری، مهدوی و پورطاهری، ۱۳۸۹، ص.۳) و کاتالیزوری برای بازسازی و توسعهٔ اقتصادی و اجتماعی نواحی روستایی یاد می‌شود» (علیقلی‌زاده فیروزجایی، بدری و فرجی-سبکبار، ۱۳۸٦، صص. ٤-۳، به نقل از مودودی، بوزرجمهری، شایان و ضیایی، ۱۳۹٤، ص. ۲).

یکی از الگوهای رایج گردشگری روستایی، گردشگری مذهبی است. «گردشگری مذهبی از قدیمی‌ترین و پررونق‌ترین گونه‌های گردشگری گذشته و حال حاضر در سراسر جهان محسوب می‌شود» (منشی‌زاده، ۱۳۸٤، ص. ۱۳۹). تا جائی که با همهٔ اجزاء و گونه‌های مختلف خود، به‌سبب

ویژگی‌های ساختاری و کارکردی خاص، در متن گردشگری جهان جای گرفتـه (سـانتوس[1]، ۲۰۰٤، ص.٤ ، به نقل از حسام، محمـدی‌یگانـه و چراغـی، ۱۳۹۵، ص. ۱۰۲) و حـدود ۲٦٪ کـل جریـان گردشگری جهان را به خود اختصاص داده اسـت (حسـام، محمـدی‌یگانـه و چراغـی، ۱۳۹۵، ص. ۱۰۲).

در حال حاضر در کشور ۵۸۰۰ بقعهٔ متبرکه به‌عنوان آرامگاه امامزادگان ثبت شده است که در ایـن بین، شهرستان مشهد دارای ۲۲ بقعهٔ منسـوب بـه امامزادگـان در ١٤ سـکونت‌گـاه روسـتایی دور و نزدیک است. این شهرستان به مرکزیت شـهر مشـهد به عنوان گرانیگاه امر زیارت در کشور، سـالانه میلیون‌ها گردشگر (حدود ۲۸ میلیون نفر در سال ۱۳۹۵) را به خود جذب می‌کند. با توجه به حجـم بالای گردشگران کلان‌شهر مشهد و توجه به این نکته کـه هـدف ۸٤٪ گردشـگران مشـهد «زیـارت» است(مومنی، صرافی، قاسمی‌خوزانی، ۱۳۸۷، ص. ۲۸)، ارتباط متقابـل میـان گردشـگری کلان‌شـهر مشـهد بـا نـواحی پیرامـون (بـه‌ویژه در زمینـهٔ گردشـگری مـذهبی) موجـب تقویـت سـاختارهای گردشگری در سطح شهرستان می‌شود. بررسی‌ها نشان می‌دهـد طـی دهـهٔ اخیـر نـواحی روسـتایی دارای جاذبهٔ گردشگری مذهبی شهرستان، تـا حـدودی در مـدار گردشـگری زیـارتی شـهر مشـهد قرارگرفته است، به طوری که بر اساس آمار ادارهٔ اوقاف شهرستان مشهد، در سـال ۱۳۹۵ بـیش از ٤ میلیون نفر گردشگر به مقاصد گردشگری مذهبی روستایی شهرسـتان سـفر کـرده‌انـد. بـدیهی‌اسـت توزیع درصدی از گردشگران کلان‌شهر مشهد در مقیاس وسیع‌ترِ محلی و منطقه‌ای و جـذب سـرریز گردشگران به نواحی روستایی شهرستان، ضمن افزایش ماندگاری گردشـگران بـا ایجـاد اشـتغال در زمینه‌های شغلی متفاوت در مقاصد گردشـگری، بـه کـاهش تفـاوت درآمـدی بـین شـهر مشـهد و روستاهای شهرستان کمک می‌کند (قاسمی، ۱۳۹۰، ص. ۵۹).

از جمله اهداف توسعهٔ روستایی طی سـالیان متمـادی، بهبـود کیفیـت زنـدگی و افـزایش رفـاه روستاییان بوده و شاخص امروزه پیشرفت یک اجتماع، کیفیت زندگی است (حریرچـی، میرزائـی و جهرمی ومکانی، ۱۳۸۸، ص. ۹۲) صاحبنظران حوزهٔ گردشـگری بـر ایـن باورنـد کـه «گردشـگری بستری جهت ایجاد تغییرات اجتماعی و اقتصادی در بسیاری از نقاط روستایی کشـورهای درحـال-توسعه به شمار رفته و سود صنعت گردشگری در نواحی روستایی صرفا در بهرهٔ اقتصـادی خلاصـه

1. Santos

نمی‌شود، بلکه این مزایا را می‌توان از زوایای مختلفی همچون بهبود کیفیت زندگی روستاییان ارزیابی‌کرد» (محمدی‌یگانه، چراغی و ولائی، ۱۳۹۲، ص. ۷). مطالعات انجام‌شده نشان می‌دهد رشد گردشگری در نواحی روستایی سبب بازساخت و تغییرات اجتماعی، اقتصادی و محیطی گوناگونی در محیط و جامعهٔ میزبان می‌شود و در تغییر کیفیت زندگی آن‌ها تاثیرگذار است (علی‌-بیگی و قاسمی، ١٣٩٤، ص. ٨٧). جاذبه‌های گردشگری مذهبی در نواحی روستایی سبب ورود گردشگر و بالطبع بازساخت و تغییرات گسترده‌ای در تمام ابعاد زندگی ساکنان مناطق مقصد (مثبت/منفی) می‌شود. بنابراین، توجه به این تغییرات و شناخت و هدایت آن می‌تواند ابزاری مناسب جهت ارتقای کیفیت زندگی ساکنان مقاصد گردشگری مذهبی شود. از این رو توسعهٔ گردشگری به‌ویژه گردشگری مذهبی به عنوان«منبعی از ویژگی‌های درحال‌تغییر اقتصادی، اجتماعی و محیطی به شمار می‌آید که پتانسیل آن را دارد تا در بهبود کیفیت زندگی مؤثر واقع شود» (لیو و وار[1]، ١٩٨٦، ص.٢١٣ به نقل از محمدپورجابری، ۱۳۹۳، ص. ٣٤). بنابراین، گردشگری به عنوان فعالیت پایه‌ای بالقوه‌ای که می‌تواند زمینه‌های اصلی بهبود سطح کیفیت‌زندگی ساکنان محلی را فراهم آورد، اهمیت دارد. در مجموع توسعه و گسترش گردشگری روستایی، عاملی کارآمد برای بازسازی توسعهٔ اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی در این نواحی محسوب می‌شود و تمایل به بهبود رفاه جامعهٔ میزبان دارد. بر این اساس، ضروری است با بررسی و شناخت نقش گردشگری مذهبی بر بهبود سطح کیفیت زندگی روستاییان گامی مؤثر در این زمینه برداشت. بنابراین، پژوهش حاضر در راستای پاسخ‌گویی به این سؤال تدوین شده است که گردشگری مذهبی چه اثری بر کیفیت زندگی روستاییان دارد؟

۲. پیشینهٔ تحقیق

شناخت، اندازه‌گیری و بهبود کیفیت زندگی از مهم‌ترین اهداف پژوهشگران، برنامه‌ریزان و دولت‌ها طی چند دههٔ اخیر بوده است. این عرصهٔ علمی و تحقیقاتی توجه بسیاری از اندیشمندان حوزه‌های جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، اقتصاد، علوم‌محیطی، جغرافیا، پزشکی و دیگر رشته‌ها را به خود جلب کرده است. یکی از عوامل تأثیرگذار بر بهبود کیفیت زندگی، گردشگری است. بررسی رابطهٔ میان گردشگری و کیفیت زندگی جامعهٔ محلی مقصد، موضوعی است که در برخی از

1. Liu & War

تحقیقات مورد توجه قرار گرفته و عموماً این رابطه در قالب سه جنبهٔ اقتصادی، اجتماعی فرهنگی و محیطی طبقه‌بندی می‌شود. با اینکه تحقیقات زیادی به ارزیابی و سنجش کیفیت زندگی در نواحی روستایی پرداخته‌اند، اما تاکنون مطالعاتی محدود در ارتباط با نقش گردشگری روستایی و مذهبی در بهبود کیفیت زندگی انجام شده است که به شرح جدول ۱ می‌باشد.

جدول ۱- پیشینهٔ مطالعاتی تحقیق پیرامون گردشگری و کیفیت زندگی

مآخذ: یافته‌های تحقیق ،۱۳۹٦

نویسندگان	عنوان مقاله	یافته‌ها
اجزاء شکوهی، بوذرجمهری، ایستگلدی، مودودی ۱۳۹۳	بررسی اثرات گردشگری بر کیفیت زندگی جامعهٔ میزبان نمونهٔ مطالعاتی: شهر بندرترکمن	٤۸ شاخص کیفیت زندگی به کمک تحلیل عاملی به ٤ عامل تقلیل یافتند که ۷۷/۷ درصد واریانس را شامل می‌شوند. عامل اقتصادی با ۲۸/٥٦ درصد، عامل اجتماعی- فرهنگی با ۲۱/٤٤درصد، عامل فیزیکی (مسائل زیست محیطی) با ۱۵/۱۷۳ درصد و عامل فیزیکی (زیرساخت ها) با ۱۲/۵۹ درصد مهمترین اثرات می‌باشند.
محمدی یگانه و چراغی و ولائی ۱۳۹۲	نقش گردشگری مذهبی در توسعهٔ روستایی، با تأکید بر کیفیت زندگی و سرمایهٔ اجتماعی مطالعهٔ موردی؛ روستای قپچاق شهرستان میاندوآب	گردشگری مذهبی در بین ابعاد اقتصادی، کالبدی، اجتماعی و زیست-محیطی تنها در بعد کالبدی موجب بهبود وضعیت کیفیت زندگی شده، همچنین یافته های تحقیق در ارتباط با سرمایهٔ اجتماعی خانوارهای روستاهای مورد مطالعه نشان می‌دهد، در بعد انسجام وضعیت خانوارهای مورد مطالعه بعد از گسترش گردشگری مذهبی بهبود داشته، اما در ابعاد مشارکت و اعتماد اجتماعی از سطح این ابعاد کاسته شده است
علی بیگی و قاسمی ۱۳۹٤	تأثیر گردشگری مذهبی بر کیفیت زندگی و سرمایهٔ اجتماعی خانوارهای روستایی (مطالعهٔ موردی: روستای بردی؛ شهرستان دهلران)	گردشگری مذهبی در مؤلفهٔ کیفیت زندگی در تمامی ابعاد اعم از اجتماعی، زیست‌محیطی (درحد بالاتر از متوسط) و اقتصادی، کالبدی (در حد متوسط)، بهبود وضعیت کیفیت زندگی خانوارهای روستاهای مورد مطالعه تأثراتی را به همراه داشته است. همچنین، دربارهٔ مؤلفهٔ سرمایهٔ اجتماعی نشان می‌دهد، بعد از گسترش گردشگری مذهبی در بعد مشارکت اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی و انسجام اجتماعی بهبود داشته، اما در بعد اعتماد اجتماعی، بعد از گسترش گردشگری مذهبی از سطح این بعد کاسته شده است.
محمدپورجابری ۱۳۹۳	تحلیل نقش گردشگری بر کیفیت زندگی شهروندان با تأکید بر شاخص‌های ذهنی (مطالعهٔ موردی: شهر فشم، شهرستان شمیرانات)	توسعهٔ گردشگری در شهر فشم توانسته نقش مؤثری بر بهبود کیفیت شهروندان ایفا کند که این بهبود در قلمروهای مختلف کیفیت زندگی یکسان نبوده و تفاوت معناداری بین آن‌ها وجود دارد. همچنین، در ارزیابی اهمیت و جایگاه نقش گردشگری در شهر فشم، از میان قلمروهای مطالعه‌شده، تفریح و اوقات فراغت بیشترین تأثیر را بر دیدگاه شهروندان داشته است.

ادامه جدول ۱

نویسندگان	عنوان مقاله	یافته‌ها
جلالی، گندمکار و فردوسی ۱۳۹۵	واکاوی و تبیین اثرات گردشگری بر کیفیت زندگی. مطالعهٔ موردی: شهربابک- کرمان	فعالیت‌های گردشگری در شهر بابک، موجب ارتقا و بهبود سطح کیفیت زندگی در این شهر شده است. همچنین، با افزایش فعالیت گردشگران در شهر بابک، تفاوت معناداری در شاخص کل کیفیت زندگی به دست آمده است. جهت این رابطه نیز مثبت برآورد شده که نشان‌دهندهٔ وجود رابطهٔ مستقیم می‌باشد. بنابراین، می‌توان گفت با افزایش میزان فعالیت گردشگران در محدودهٔ مورد مطالعه، سطح کیفیت زندگی شهروندان نیز بهبود پیدا می کند.
شیخ زاده ۱۳۹٤	مدل‌سازی عوامل موثر در بهبود کیفیت زندگی با تاکید بر تاثیرات توسعهٔ صنعت گردشگری(مطالعه موردی: شهر تهران)	متغیرهای فرصت شغلی بیشتر، درآمد سرانهٔ بالاتر، توسعهٔ زیرساخت‌ها، افزایش سواد، افزایش بهداشت فردی و عمومی، کاهش مهاجرت، بهبود تسهیلات فراغتی، تبادل فرهنگ، افزایش سطح آگاهی، افزایش تعامل با نواحی همجوار و توسعهٔ زیرساخت‌ها از عوامل اصلی کیفیت زندگی هستند که تحت تاثیر توسعهٔ صنعت گردشگری قرار می‌گیرند.
شفیعا ۱۳۹۵	فراتحلیلی بر روش شناسی و یافته‌های مطالعات کیفیت زندگی گردشگری مقالات فارسی و انگلیسی	٤۰ درصد مطالعات از مدل‌ها و چارچوب‌ها، متدها و تکنیک‌های از پیش طراحی شده استفاده کرده‌اند. فقدان خلاقیت و نبود نگاه بومی به موضوع، نقطهٔ ضعف این مطالعات است. به نظر می‌رسد توسعهٔ مبانی نظری و تجربی گردشگری در ایران، استفاده از مبانی نظری به روز و بومی‌سازی آن‌ها، پیروی از اصول روش تحقیق، امکان توسعه و بهبود مطالعات کیفیت زندگی گردشگری را فراهم خواهد ساخت.
رضوانی، بدری، سپهوند و اکبریان رونیزی ۱۳۹۱	گردشگری خانه‌های دوم و اثرات آن بر بهبود کیفیت زندگی ساکنان روستایی (مطالعهٔ موردی: بخش رودبار قصران، شهرستان شمیرانات)	از ۹ قلمرو مورد مطالعه در هفت قلمرو کیفیت محیط، فعالیت و اشتغال، مسکن، سلامت‌و رفاه، درآمد و ثروت، مشارکت و همبستگی و امنیت و بهزیستی فردی، موجب بهبود کیفیت زندگی ساکنان محلی شده، ولی در دو قلمروی آموزش فرهنگ، تفریح و اوقات فراغت بهبودی حاصل نشده است. نیز نتایج در خصوص اثرات گردشگری خانه‌های دوم بر قلمروهای کیفیت زندگی نشان‌دهندهٔ آن است که جز در قلمروی مسکن در دیگر قلمروها تفاوت معناداری در بین روستاهای مورد مطالعه وجود دارد.
اکبریان، خراسانی امام قلی، ۱۳۹۲	تحلیل تطبیقی نقش گردشگری مذهبی و طبیعت گردی در بهبود کیفیت زندگی ساکنان نواحی روستایی مورد: روستاهای امامزاده داوود و رندان	به مطالعهٔ تطبیقی نقش این دو گونهٔ گردشگری در بهبود کیفیت زندگی ساکنان محلی در دو روستای امامزاده داوود و رندان (شهرستان تهران) پرداخته شده است. نتایج نشان از آن دارد که گردشگری مذهبی در مقایسه با طبیعت‌گردی نقش موثرتری در بهبود کیفیت زندگی ساکنان محلی ایفا نموده است.

ادامه جدول ۱

نویسندگان	عنوان مقاله	یافته‌ها
ژوروسکی و براون[1] ۲۰۰۱	A Comparison of the Views of Involved versus Noninvolved Citizens on Quality of Life and Tourism Development Issues	جوامع روستایی که به دنبال بهبود کیفیت زندگی ساکنان خود هستند، معمولا به گردشگری به عنوان وسیله‌ای برای بهبود موقعیت اقتصادی خود می‌نگرند. پایداری هر برنامهٔ توسعهٔ اقتصادی وابسته به سازمان‌های جامعه‌ای است که به شدت تلاش می‌کنند کیفیت زندگی خود را در جامعه کنترل کرده و شکل دهند. نتایج نشان می‌دهد که ساکنان کیفیت زندگی خود را بالاتر از ساکنان غیربومی ارزیابی می‌کنند. هرچند که تفاوت آماری معنی‌داری در نحوهٔتاثیر ساکنان غیربومی در گردشگری وجود ندارد.
پورطاهری، رحمانی، احمدی ۲۰۱۲	Impacts of religious and pilgrimage tourism in rural areas: The case of Iran	در این مطالعه تأثیرات اجتماعی، فیزیکی و اقتصادی بر تغییرات خانوارهای روستایی مورد بحث قرار گرفته است. نتایج نشان داد که زائران و گردشگران مذهبی مناطق روستایی را شدیدا در معرض تغییر قرار داده‌اند، اما اثرات زیارت و گردشگری مذهبی بر بعد اجتماعی بیشتر از سایر ابعاد است.

رابطهٔ بین گردشگری و کیفیت زندگی جامعهٔ محلی، موضوعی است که در برخی از تحقیقات مربوطه مورد توجه قرارگرفته و عموماً این رابطه در قالب سه بعد اقتصادی، اجتماعی– فرهنگی و محیطی طبقه‌بندی می‌شود (رضوانی، بدری، سپهوند و اکبریان رونیزی، ۱۳۹۱، ص. ۲۴). بررسی‌ها نشان می‌دهد، مطالعات انجام‌یافته در این رابطه (گردشگری و کیفیت زندگی) در کشور از سال ۱۳۹۰ به بعد بوده و عمدتا این موضوع مورد توجه متخصصان جغرافیا بوده است. همچنین، در همهٔ مطالعات انجام‌یافته کیفیت زندگی در ارتباط با جامعهٔ میزبان مورد توجه قرارگرفته است. برخی از مطالعات به بررسی گردشگری و کیفیت زندگی در نواحی شهری پرداخته و برخی این موضوع را در نواحی روستایی مورد توجه قرار داده‌اند. مطالعات انجام‌یافته عمدتا گردشگری را به طورکلی مورد بررسی قرار داده و تنها سه مقاله به بررسی رابطهٔ گردشگری مذهبی و کیفیت زندگی پرداخته‌اند. در تعدادی از مطالعات کیفیت زندگی، در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی مورد توجه قرارگرفته، در معدودی بعد کالبدی هم لحاظ شده است. در برخی دیگر ابعاد عینی و

1. Jurowski & Brown

ذهنی کیفیت زندگی مورد توجه قرارگرفته و برخی نیز مؤلفه‌های کیفیت زندگی؛ یعنی مسکن، درآمد، مشارکت و غیره را در نظر گرفته‌اند. مطالعهٔ حاضر از جهت بررسی نقش گونهٔ خاصی از گردشگری (گردشگری مذهبی) بر کیفیت زندگی جامعهٔ میزبان و نیز از این نظر که کلیهٔ روستاهای شهرستان را مورد بررسی قرار داده است، با مطالعات انجام یافته دارای تمایز می‌باشد.

۳. روش تحقیق

پژوهش حاضر از لحاظ هدف کاربردی و روش آن توصیفی تحلیلی است. جمع‌آوری اطلاعات ترکیبی از روش‌های میدانی و اسنادی ـ کتابخانه‌ای است. ابتدا مطالعات اکتشافی به کمک اسناد تاریخی، منابع آماری، لایه‌های اطلاعاتی و. غیره انجام گرفته و سپس با مطالعات میدانی (مشاهده، مصاحبه و.غیره) فرایند تحقیق تکمیل شده است. به‌منظور شناسایی روستاهای دارای امامزاده از سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ استفاده شد، اما با توجه به اینکه در این سرشماری انواع بقاع (عارفان و بزرگان و غیره) «امامزاده» محسوب شده، با مراجعه به ادارهٔ اوقاف فجر شهرستان مشهد، فهرست امامزاده‌ها (بقاع منسوب به ائمه) استخراج شد که در نهایت از بین ٤٨۰ سکونت‌گاه روستایی شهرستان مشهد، تعداد ١٤ روستا با ۲۲ بقعهٔ منسوب به امامزادگان به عنوان مقاصد گردشگری مذهبی در نواحی روستایی شهرستان شناخته شد که برخی از این امامزاده‌ها دارای شجره‌نامه و برخی فاقد شجره‌نامه هستند. جامعهٔ آماری پژوهش خانوارهای محلی روستایی (جامعهٔ میزبان) می‌باشد. متغیر مستقل «گردشگری مذهبی» است که«عبارت است از بازدیدها و بهره‌گیری معنوی از امکنهٔ مذهبی و بقاع متبرکه» (استاوسبرگ[1]، ۲۰۱۲، ص. ۵ نقل در آیتی، خداکرمی، ملایی، آفاق پور، ۱۳۹۵، ص. ٤٥) و متغیر وابسته «کیفیت زندگی» روستاییان است. در این مطالعه متغیر مستقل و وابسته به صورت هم‌بسته مورد بررسی قرار گرفت و اثر گردشگری مذهبی بر کیفیت زندگی روستاییان در سه بعد محیطی–کالبدی با ۱۳، اقتصادی با ١٦ و اجتماعی با ۱۱ متغیر تجزیه و تحلیل شد (جدول ۲).

1. Stausberg

جدول ۲- تعریف عملیاتی متغیرهای تحقیق

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹٦.

بعد	شاخص
اثر گردشگری مذهبی بر بعد اقتصادی کیفیت زندگی	افزایش توانایی خانوار برای تأمین هزینه‌های زندگی در روستاهای دارای جاذبه گردشگری مذهبی، افزایش قدرت خرید ساکنان محلی در مقاصد گردشگری مذهبی، افزایش تنوع منابع درآمدی خانوارهای روستایی در مقاصد گردشگری مذهبی ، افزایش توانایی خانوارها در زمینهٔ تامین مسکن، افزایش رفاه خانوارهای روستایی، تولید محصولات متنوع کشاورزی و دامی و ایجاد بازار مناسب برای فروش محصولات، افزایش قیمت اراضی و ظهور سرمایه‌های محلی، افزایش درآمد ساکنان به واسطهٔ ایجاد درآمد مکمل برای کشاورزان در بخش گردشگری، افزایش فرصت‌های شغلی در بخش صنعت صنایع دستی، ساختمان‌سازی وغیره، افزایش فرصت‌های شغلی در بخش خدمات (حمل و نقل، خرده فروشی، رستوران، اغذیه و غیره، ایجاد فرصت‌های شغلی برای زنان، جذب نیروی مازاد بخش کشاورزی، افزایش تعداد واحدهای اقتصادی غیرکشاورزی مرتبط با گردشگری در روستا، افزایش سرمایه‌گذاری خانوارهای بومی در بخش گردشگری، افزایش سرمایه‌گذاری بخش دولتی در زمینهٔ گردشگری، افزایش سرمایه‌گذاری بخش‌خصوصی در زمینهٔ گردشگری در مقاصد مذهبی.
اثر گردشگری مذهبی بر بعد اجتماعی کیفیت زندگی	افزایش تعامل و مشارکت بین روستائیان به جهت وجود امامزاده در روستا، کاهش فقر در مقاصد گردشگری مذهبی، تبادل فرهنگی و اطلاعاتی میان گردشگران و بومیان، کاهش فاصلهٔ طبقاتی بین مردم روستا در مقاصد گردشگری مذهبی، افزایش رضایتمندی از درآمد، افزایش انگیزهٔ جوانان جهت اشتغال در روستا، افزایش حس تعلق خاطر مردم به محل سکونت، احساس مسئولیت مردم روستا در قبال گردشگر، معرفی و تقویت آداب و رسوم منحصر به فرد روستا، افزایش مشارکت ساکنان در مدیریت روستا، توسعهٔ خدمات اجتماعی(آموزش، بهداشت محیط و غیره.
اثر گردشگری مذهبی بر بعد کالبدی-محیطی کیفیت زندگی	آلودگی‌های زیست‌محیطی ناشی از حضور گردشگران مذهبی، افزایش آگاهی و حساسیت ساکنان نسبت به مسئلهٔ محیط زیست در مقاصد گردشگری مذهبی، گرایش باغداران به تغییر کاربری اراضی کشاورزی در مقاصد گردشگری مذهبی، وجود ترافیک، ازدحام جمعیت و کاهش آسایش ساکنان محلی در روستاهای دارای جاذبهٔ گردشگری مذهبی، افزایش سرمایه‌گذاری در زمینهٔ تأسیسات زیربنایی مربوط به گردشگری (پارکینگ، معابر و غیره)، کاهش سطح زیرکشت محصولات کشاورزی، بهبود بافت مسکونی روستاهای دارای جاذبه گردشگری مذهبی، افزایش ساخت و ساز در مقاصد گردشگری مذهبی، بهبود دسترسی به خدمات ارتباطی (موبایل، تلفن ثابت، اینترنت)، بهبود حمل و نقل عمومی روستاهای دارای جاذبه گردشگری مذهبی، افزایش امکانات و فضاهای تفریحی(فضای سبز و پارک، اردوگاه و غیره، توجه و حساسیت بیشتر ساکنان مقاصد گردشگری مذهبی نسبت به زیباسازی فضا، افزایش سرمایه‌گذاری افراد غیربومی در مقاصد گردشگری مذهبی(گسترش خانه های دوم).

مطابق جدول ۳ نتایج آلفای کرونباخ نشان داد که اثر گردشگری مذهبی بر بعد اقتصادی کیفیت زندگی با ١٦ گویه معادل ۰/۸۸، بعد اجتماعی کیفیت زندگی با ۱۳ گویه معادل ۰/۷۸ و بعد کالبدی کیفیت زندگی با ۱۱ گویه معادل ۰/۷۱ و در مجموع بر سازهٔ کیفیت زندگی با ۳۹ گویه معادل ۰/۹۱ می‌باشد که حاکی از پایایی مطلوب ابزار تحقیق است. همچنین، نتایج حاصل از تحلیل عاملی

تأییدی نشان داد که اثرات گردشگری مذهبی بر بعد اقتصادی کیفیت زندگی با ۵۹/۵٪، بعد اجتماعی با ۵۸/۸٪ و بعد کالبدی با ۶۰/۸ درصد واریانس تبیین‌شده در پرسش‌نامه از روایی مطلوب برخوردار است. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش‌های آمار توصیفی و استنباطی (شامل T تک‌نمونه ای، تحلیل واریانس، همبستگی پیرسون، آزمون فریدمن و غیره) استفاده شده است.

جدول ۳- نتایج تحلیل عاملی تأییدی و آلفای کرونباخ در مورد سازهٔ کیفیت زندگی و ابعاد آن.

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۶

اثر گردشگری مذهبی بر	تعداد گویه‌ها	Initial Eigenvalues Cumulative %	ضریب آلفای کرونباخ
کیفیت زندگی در بعد اقتصادی	۱٦	۵۹/٤۸	۰/۸۷۸
کیفیت زندگی در بعد اجتماعی	۱۳	۵۸/۸۲	۰/۷۸۵
کیفیت زندگی در بعد کالبدی	۱۱	٦۰/۷۷	۰/۷۰٦
کیفیت زندگی	۳۹	۷۲/۹۷	۰/۹۰۷

Extraction Method: Maximum Likelihood.

حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران با حجم ۳٦۷٤ خانوار و با خطای ۰٫۰٦۸ معادل ۱۹٤ سرپرست خانوار تعیین و به صورت تصادفی اعضای نمونه انتخاب و پرسش‌نامه به کمک آن‌ها تکمیل شد (جدول ٤).

جدول ٤- روستاهای دارای مکان‌های متبرکه در شهرستان مشهد و حجم نمونه.

مأخذ: نتایج عمومی سرشماری نفوس و مسکن، شهرستان مشهد، ۱۳۹۵

بخش	دهستان	نام روستا	جاذبهٔ مذهبی	فاصله تا مشهد Km	خانوار ۱۳۹۵	جمعیت ۱۳۹۵	حجم نمونه (میزبان)
احمدآباد	پیوه ژن	قاسم آباد	سیدابوالقاسم صالح	٦۸	۱۱۰	۲۸۹	۱۰
		گونجوک علیا	سیدجلال	۸۵	۱۳۷	٤٤٦	۱۲
		زیارت	سیدنورالله	۹۲	۸۵	۲۹٤	۱۰
		اسلام قلعه	سیدمحمّد علوی	٦۰	۱٦٦	٤۹۷	۱۱
		پیوه ژن	سیدهاشم و محتشم	٦۵	۲۸۷	۷۳۳	۱٤

ادامۀ جدول ٤

بخش	دهستان	نام روستا	جاذبۀ مذهبی	فاصله تا مشهد Km	خانوار ۱۳۹۵	جمعیت ۱۳۹۵	حجم نمونه (میزبان)
احمدآباد	سرجام	ده سرخ	سیدعبدالعزیز	٦٠	۱۳۸	٤٠٨	۱۱
		النگ امان‌آباد	شاهزاده اسماعیل	۲۵	۲۷۸	۹۷٦	۱٤
مرکزی	تبادکان	اندرخ	سید عمادالدین، سیدفتح الله و بی‌بی ربابه	۳۲	۱۱۳	۳۷٤	۱۰
		رضوان	سید محمد حاتم	۳۰	۲٦٠	۸۲۲	۱٤
	کارده	خواجه حسین‌آباد	میرسبحان و بی‌بی صنوبر	٤۵	٦۱	٤۷۲	۱۰
	کنویست	هندل‌آباد	عبادلله صالحین	۳۵	٤۵۵	۱٤٤۷	۱۸
		برزش‌آباد	سیدعبدالله اسحاق	۹	۳۹۸	۱۲۸۸	۱٦
		تبادکان	رجال و انساب (۵ امامزاده)	۳۵	۵۰۸	۱۵۹٦	۲۰
رضویه	میامی	میامی	امامزاده یحیی	٤۵	٦۷۸	۲۳۵۳	۲٤
جمع		۱٤	–	–	۳٦۷٤	۱۱۹۹۵	۱۹٤

گردشگران به روستاهایی سفر می‌کنند که علاوه بر داشتن جاذبه‌های گردشگری، در مسافتی مناسب در دسترس باشند. با توجه به اینکه متوسط فاصلۀ روستاهای دارای امامزاده از شهر مشهد ٤۲,۲۹ کیلومتر است، به‌جز روستاهای زیارت، گونجوک‌علیا و قاسم‌آباد، سایر روستاها در حوزۀ نفوذ گردشگاهی کلان‌شهر مشهد قرار دارند (۵۹ کیلومتری کلان‌شهر مشهد).

٤. مبانی نظری تحقیق

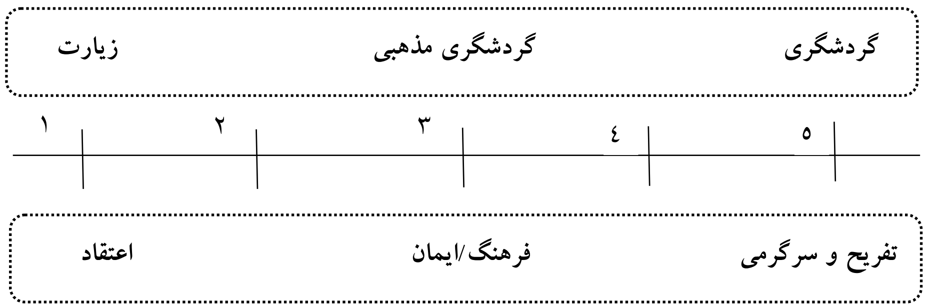
الف- گردشگری مذهبی/زیارت: گردشگری مذهبی را می‌توان گونه ای از گردشگری فرهنگی[1] دانست که شرکت‌کنندگان در آن دارای انگیزه‌های مذهبی (منحصرا و یا به صورت ترکیب با سایر انگیزه‌ها) هستند که از مکان‌های مقدس[2] نظیر کلیساها، مساجد، مقبره‌ها، امامزاده-

1. Culture Tourism

۲. جاذبه‌های مذهبی در ایران را می‌توان به ٦ دسته تقسیم کرد: ۱-مساجد، ۲- امامزاده ها و بقعه‌ها، ۳- آرامگاه‌ها و مقبره‌ها، ٤- تکیه‌گاه‌ها و حسینیه‌های قدیمی، ۵- آتشکده‌ها و آتشگاه‌ها، ٦- صومعه‌ها، خانقاه‌ها و کلیساها (آیتی، خداکرمی، ملایی، آفاق پور، ۱۳۹۵، ص. ٤۵).

ها و مانند آن‌ها بازدید می‌نمایند و بطورکلی شامل سفرها و بازدیدهایی می‌شود که اصلی‌ترین هدف کسب تجربه‌ای مذهبی است (فیروزجائیان، یوسفی و میرمحمدتبار، ۱۳۹۳، صص. ۱٤٧-۱٤٤). «ز آنجا که مذهب عامل و مسئول بخش زیادی از میراث معماری، هنری به وجود آمده توسط انسان‌ها طی قرون گذشته است. بنابراین، تعجب‌آور نیست که قسمت اعظم گردشگری فرهنگی را باید به عنوان گردشگری در فضای مذهبی(گردشگری مذهبی ـ فرهنگی) دسته‌بندی کنیم»(سقایی، ۱۳۸۷)[1]. اهمیت گردشگری مذهبی به‌حدی است که سازمان جهانی گردشگری (WTO) گردشگری مذهبی را جزء پنج‌گونه گردشگری مهم-که اهم فعالیت این سازمان را پوشش می‌دهد- قرار داده است (رحمانی، پورطاهری و افتخاری، ۱۳۹۲، ص. ٤٧)،

در هر مطالعه‌ای پیرامون گردشگری مذهبی توجه به مفهوم «زائر» و «گردشگر» که بازیگران اصلی حوزهٔ دین و گردشگری محسوب می‌شوند، ضروری است. اسمیت[2] (۱۹۹۲) دو مفهوم زیارت و گردشگری را مطابق شکل ۱ در طیفی که زیارت در یک سو و گردشگری در سوی دیگر آن قرار دارد، در نظر گرفته و به تبیین تمایز آن دو مفهوم می‌پردازد (عظیمی هاشمی، شریعتی مزینانی، کاری، ۱۳۹۱، ص. ۱۳۵).

شکل ۱- انگیزهٔ گردشگری و زیارت

مأخذ: آلیسو[3]، ۲۰۱۰

1. http://touristy.blogfa.com، آخرین بازنگری ۲٤ مرداد ۱۳۸۷

2. Smitt

3. Alecu

مطابق شکل، در مرحلهٔ (١) اعتقاد انگیزهٔ اساسی سفر است و ما بـا فـردی تحـت عنـوان «زائـر» مواجه هستیم (آلیسو ، ٢٠١٠، ص. ٦١). «زائر[1] به افرادی اطلاق می‌شود کـه فقـط بـا انگیـزهٔ مـذهبی (سفرهای تک‌منظوره) سفر می‌کنند. این افراد مؤمنین و معتقدین مذهبی هستند که به امـاکن مقـدس به منظور انجام فرایض دینی ـ مذهبی، قربت به خدا، زیارت قبور امامان و رهبران مذهبی، شـفاعت، ادای نذر، ثواب، شفا، پاک شدن از گناه و نظیر این‌ها براساس آموزه‌های دینی‌ـ مذهبی کـه آموختـه‌اند اقدام به به مسافرت می‌نمایند» (سقایی، ١٣٨٧)[2]. در مرحلهٔ (٣)، انگیزهٔ اعتقاد قـوی‌تـر از انگیـزهٔ گردشگری است. بنابراین، ما با گردشـگران مـذهبی[3] برخـورد مـی‌کنـیم (آلیسـو ، ٢٠١٠، ص. ٦١). «گردشگران مذهبی دیدارکنندگانی هستند که در مراسم و زیـارت قبـور پیـامبران، امامـان و رهبـران دینی‌ـ مذهبی، فعالیت‌های مذهبی و نظیـر ایـن‌هـا شـرکت مـی‌جوینـد و نیـز از دیگـر مکـان‌هـای گردشگری نیز دیدن می‌کنند. در واقـع گردشـگران مـذهبی مسـافران و دیدارکننـدگانی هسـتند کـه همزمان با انگیزه‌های مذهبی اولیه، انگیزه‌های دیگر که ممکن است بـرای انـواع گردشـگری عـادی باشد درهم می‌آمیزد و اهداف سفر آن‌ها چندمنظوره با اولویـت مـذهبی اسـت (سـقایی، ١٣٨٧). در مرحلهٔ (٥)، با گردشگری معمولی برخورد می‌کنیم که انگیـزهٔ غالـب او تفـریح و سـرگرمی اسـت (آلیسو ، ٢٠١٠، ص. ٦١).

در مجموع «زائر و گردشگر مـذهبی دارای مشـترکاتی همچـون سـفری موقـت و داوطلبانـه از منطقهٔ سکونت دائمی خود به مکانی دیگر، متأثر از عقایـد مـذهبی و وجـود حقـایق جمعـی، عـدم تبعیت از اوقات فراغت و شکست شیوهٔ روزمرهٔ زندگی (تبعیـت از ایـام خـاص مـذهبی) کـارکرد، اثرات و تشابهات اقتصادی، تأثیرات اجتماعی و فضایی دارند، از طرف دیگر تفـاوت عمـدهٔ زیـارت با گردشگری مذهبی در انگیزه و نهاد وجودی آن دو نهفته است. گردشگری مـذهبی از فرصـت‌هـا استفاده می‌کند و به دیدن مکان‌های دیگر فرهنگی– تفریحی می‌رود، اما زائر تمام وقـت خـود را در مکان مقدس صرف اعمال مذهبی ـ دینی می‌کند و هدف مسـافرت، از معنویـت درونـی سرچشـمه می‌گیرد و سعی در ارتقای اعمال مذهبی، دینی، پیمان‌های پیشین، شکر نعمت رسیده از طرف خـدا، شرکت در مراسم مذهبی مهم و غیره دارد. زائر خود را یک گردشگر محسوب نمی‌کند و حتی اگـر

1. Pilgrim
2. http://touristy.blogfa.com، آخرین بازنگری ٢٤ مرداد ١٣٨٧
3. Religious Tourism

از امکانات رفاهی گردشگری هم استفاده کند، رفتار او مشابه یک گردشگر نیست» (سقایی، ۱۳۸۷[1]). امروزه اغلب محققان بر ارتباط زیارت و گردشگری تأکید می‌کنند و اصطلاح گردشگری مـــــــذهبی را در تجمیع این دو به کار می‌برند از این منظر، زائر همان گردشگر مذهبی است که با فاکتورهای مذهبی یا معنوی انگیزه پیدا کرده است. بنابراین، اغلب محققان درحال حاضر تمایزی بین گردشگر و زائر قائل نمی‌شوند و «زیارت» را شکلی از گردشگری مذهبی به شمار می‌آورند (سقایی، نودهی، جوانبخت، طباطبایی، ۱۳۹۱، ص. ۱۰۵).

ب- کیفیت زندگی: واژهٔ کیفیت در لاتین Qual به معنی «چیزی و چه» و Quality به مفهوم «چگونگی» آمده و Qol از منظر واژگانی به معنی «چگونگی زندگی» است (پورطاهری، رکن-الدین‌افتخاری و فتاحی، ۱۳۹۰، ص. ٦١). با وجود گذشت چندین دهه از رواج مفهوم کیفیت زندگی و تحقیقات متنوع صورت‌گرفته در این زمینه تعریف واحدی که موردقبول همه باشد وجود ندارد(غفاری، میرزایی و کریمی، ۱۳۹۰، ص. ۳). رومنی و همکارانش مجموعه استدلال‌هایی برای پاسخ به این پرسش ارائه می‌دهند که چرا تعریف پذیرفته‌شده و جهان شمولی برای کیفیت زندگی وجود ندارد. این استدلال‌ها عبارتند از: الف) فرایندهای روان‌شناختی مرتبط با تجربهٔ کیفیت زندگی را می‌توان از دریچهٔزبان‌ها و دهلیزهای مفهومی مختلف توصیف و تفسیر کرد. ب) مفهوم کیفیت زندگی تا حد زیادی با ارزش داوری همراه است. ج) مفهوم کیفیت زندگی متأثر از رشد درک انسانی و فرایندهای توسعه در طول زندگی افراد در اجتماع محلی و میزان تحت تأثیر قرارگرفتن این فرایندهای روان‌شناختی توسط عوامل محیطی و سیستم‌های ارزش فردی است (همان، ص. ۱۱۳). بنابراین، کیفیت زندگی مفهومی چندوجهی، نسبی، متأثر از زمان، مکان، ارزش‌های فردی و اجتماعی است (حریرچی، میرزائی و جهرمی ومکانی، ۱۳۸۸، ص. ۹۱).

1. http://touristy.blogfa.com

جدول ٥- تعاریف عمدهٔ ارائه‌شده در مورد کیفیت زندگی.

مآخذ: رضوانی و منصوریان، ١٣٨٧و فراهانی، عبدلی و چراغی، ١٣٩١

محقق	تعریف کیفیت زندگی
لیو (١٩٧٦)	نامی برجسته برای مفهوم قدیمی بهزیستی مادی و روانی مردم در محیطی که در آن زندگی می‌کنند.
مولر(١٩٨٢)	میزان رفاه افراد و گروه‌ها در شرایط اجتماعی و اقتصادی عمومی
گروه کیفیت زندگی سازمان بهداشت جهانی (١٩٩٣)	ادراک فردی از وضعیت زندگی در متن نظام‌های فرهنگی و ارزشی جامعه و در ارتباط با اهداف، انتظارات، استانداردها، علایق، و نگرانی‌های فرد
پسیون (١٩٩٥)	وضعیت محیطی که مردم در آن زندگی می کنند، مانند آلودگی و کیفیت مسکن و نیز برخی صفات و ویژگی‌های خود مردم، مانند سلامت و دسترسی
فینویک، ناگلیر و برون (١٩٩٦)	کیفیت زندگی مفهومی اجتماعی است و خود معنایی واقعی ندارد، بلکه صرفاً افراد به آن معنا می بخشند.
مک گرگور (١٩٩٨)	کیفیت زندگی به آزادی برای رسیدن و نرسیدن به موفقیت و آگاهی از فرصت هایی واقعی وابسته است که فرد در مقایسه با دیگران در اختیار دارد.
فو (٢٠٠٠)	رضایتمندی عمومی افراد از زندگی
ویور (٢٠٠١)	برداشت هر شخص از وضعیت سلامت خود و میزان رضایت از این وضع
جنز (٢٠٠٤)	ساختاری چندبعدی شامل قلمروهای مادی، احساسی، روانی اجتماعی و رفتاری
پال (٢٠٠٥)	معیاری برای سنجش میزان تأمین نیازهای روحی، روانی و مادی جامعه و خانواده که نشان دهندهٔ ویژگی‌های کلی اجتماعی و اقتصادی یک ناحیه است.
کستانزا و همکاران (٢٠٠٧)	میزان تأمین نیازهای عینی انسانی بسته به برداشت ذهنی فرد یا گروه از رفاه
داس (٢٠٠٨)	بهزیستی و یا عدم بهزیستی مردم و محیط زندگی آن‌ها را تعریف می‌کند

اگرچه اتفاق‌نظر چندانی پیرامون مفهوم کیفیت زندگی وجود ندارد، ولی اگر مشترکات این تعاریف مدنظر قرارگیرد، در آن صورت می‌توان گفت که کیفیت زندگی عبارت است از شرایط بهتر زندگی که در آن توازن، هماهنگی، مطلوبیت و برابری عادلانه نهادینه شده یا زمینه‌های لازم برای زندگی همراه با سلامت، امنیت، آسایش، آرامش، نشاط، خلاقیت و زیبایی پدید آمده باشد (پورطاهری، رکن‌الدین‌افتخاری و فتاحی، ١٣٩٠، ص. ١٦).

برای تبیین مفهوم کیفیت زندگی مدلی توسط شیفر، لی و تورنر[1] در سال ٢٠٠٠ میلادی ارائه شد. در این مدل بر سه قلمرو اجتماع، محیط و اقتصاد تأکید شده است. مزیت این مدل این است که تقابل بین قلمروها صریحا معین شده است و تصویری از مفاهیم زیست‌پذیری، کیفیت زندگی

1. Shafer, Lee & Turner

وپایداری (ماندنی) در ارتباط متقابل با همدیگر بیان شده است (وان کمپ، لیدرمرجر، میسون و دی هولاندر[1]، ۲۰۰۳، ص. ۱۱) که زیست‌پذیری نتیجهٔ تأمین مطلوب محیطی و اجتماعی است و بیشتر از نظر زمانی، نگاه به حال‌حاضر دارد، اما پایداری بیشتر متأثر از جنبه‌های محیطی است که از نظر زمانی نگاه به آینده دارد. در واقع می‌توان حوزه‌های اجتماعی- محیطی- اقتصادی را به عنوان سه رکن اصلی کیفیت زندگی در نظر گرفت. لازم به ذکر است محققان و صاحبنظران متعددی کیفیت زندگی را در ابعاد اجتماعی، محیطی و اقتصادی مورد بررسی قرارداده‌اند. به عقیدهٔ مایرس[2] کیفیت زندگی ریشه در کفایت اقتصادی، محیطی و الزامات اجتماعی دارد (مایرس، ۱۹۸۷، ص. ۱۵۱) و عبارت است از شرایط اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و کالبدی – فضایی(خواجه شاهکوهی، مینایی، ۱۳۹۳، ص. ۵)به رغم تکثرگرایی مفهومی و عملیاتی، کیفیت زندگی عموما یک مفهوم چندبعدی است (مک‌گیلیوری[3]، ۲۰۰۶، ص. ٤١) که با توسعهٔ اقتصادی-اجتماعی و بهبود و بهسازی سطوح زندگی اهمیت می‌یابد و ویژگی‌های کلی اجتماعی، اقتصادی محیط در یک ناحیه را نشان می‌دهد (محمدپورجابری، ۱۳۹۳، ص. ۳۸) (شکل ۲).

شکل ۲- مدل عوامل سهیم در کیفیت زندگی از دیدگاه اکولوژی انسانی

مأخذ: وان کمپ، لیدرمرجر، میسون و دی هولاندر، ۲۰۰۳

1. Van Kamp, Leidelmeijer, Marsman & de Hollander
2. Mayres
3. Mcgillivray

ج- ارتباط گردشگری مذهبی و کیفیت زندگی: مطالعات مختلف نشان می‌دهـد کـه گردشگری مـذهبی به عنوان بستری جهت ایجاد تغییرات اجتماعی و اقتصادی در نـواحی روسـتایی در کیفیت زندگی روستائیان نقش مـؤثری دارد. زیارت و سفرهای زیارتی به مقصد مکان مذهبی با تأثیرگذاری بر مقصد، پیامدهایی (مثبت/منفی) را بر کیفیت زندگی جامعهٔ میزبان ایجاد می‌کند که ایـن پیامـدها را می توان در سه بعد اجتماعی و فرهنگی، زیست محیطی و اقتصادی مورد بررسی قرار داد.

الف- نقش گردشگری مذهبی بـر بعـد اقتصـادی کیفیـت زنـدگی: در مقاصد مذهبی کنش میان زائر و مجاور در فراهم‌آوردن خدمات و احتیاجات سفرهای زیارتی، بیش از همه به سمت کنش اقتصادی سوق مـی‌یابـد. افزایش شمار زائران و دریافت هزینه از زائران برای ارائهٔ خدمات، گونه‌ای از اقتصاد زیارت را شکل داده که در آن حجم بسیار زیادی از سرمایه جابه‌جا می‌شود و مشاغل مستقیم و غیرمستقیم فراوانی بر آن مبنا ایجاد می‌شـــود. تمامی این اقتصاد زیارتی بر این مبنا جریان می‌یابد که تجربهٔ زیارتی متناسب را برای زائران از طبقات مختلف اجتماعی فراهم آورد(ســـقایی، نـودهی، جوانبخـت، طباطبـایی، ۱۳۹۱، ص. ۹۵) چنین کنشی میـان زائر و مجاور در مقاصد مذهبی اثراتی مثبت/منفی بر کیفیت زندگی جامعهٔ میزبـان مـی‌گـذارد؛ مثلـا: ایجـاد تنـوع معیشـتی و خلـق فرصت‌های جدید، ایجاد درآمد، ایجاد بازارهای جدید، توسعهٔ سایر بخش‌هـای اقتصـادی و امثـالهم که در زمرهٔ اثرات مثبت اقتصـادی گردشـگری بـر کیفیـت‌زنـدگی بـه شـمار مـی‌رونـد. همچنـین، گردشگری ممکن است نارسایی‌هایی در حوزهٔ اقتصاد روستایی ایجاد کند و بر کیفیـت زنـدگی اثـر منفی بگذارد مانند: افزایش نرخ مواد غذایی و زمین، ایجاد شـکاف درآمـدی دلیـل توزیـع نامتعـادل درآمد (شهیدی، اردستانی، گـودرزی، ۱۳۸۸، ص. ۳)، فصـلی‌بـودن مشـاغل، محرومیـت از برخـی مزایای رفاهی برای جامعهٔ میزبان، فشار بر منابع کمیاب، آسـیب‌پـذیری ناشـی از وابسـتگی بـیش از اندازه به گردشگری، افزایش قیمت کالا و خدمات، افزایش هزینه‌های زندگی و امکان صـدور منـافع توسط صاحبان غیرمحلی(مودودی، بوزرجمهری، شایان و ضیایی، ۱۳۹٤، ص. ۱۱۰). در ارتبـاط بـا اثرات اقتصادی گردشگری مذهبی توجه به این نکته حائز اهمیت است کـه گروهـی از متولیـان متن فضایی زیارت را تنها مختص به زیارت دانسته و هیچ‌گونه جذابیت غیرزیارتی را در کنار زیارت برنمی‌تابند. از این منظر، زائران انگیزهٔ معنوی و مذهبی دارند، پـس لازم است تمامی توجه معطـوف به زیارت و تعمیق آن باشد و دیگر جذابیت‌ها که مانع این تعمیق هستند، حذف شوند. در مقابل،

برخی دیگر تمامی فرآیند زیارت را به مفهوم گردشگری فرو می‌کاهند. از این منظر، باید تلاش کرد که حداکثر بهره‌مندی اقتصادی از زائران و گردشگران فراهم آید و این جز با افزایش طول مدت اقامت و افزودن دیگر جذابیت‌ها بر متن فضایی زیارت امکان‌پذیر نیست. در واقع زائران بسان خریدارانی محض محسوب می‌شوند که محصول گردشگری با بالاترین قیمت به آن‌ها فروخته می‌شود(سقایی، نودهی، جوانبخت، طباطبایی، ۱۳۹۱، ص. ۱۰٤). بنابراین، مفهوم زیارت/گردشگری می‌تواند برداشت‌های متفاوتی ایجاد کرده و به تبع آن اثرات متفاوتی بر مکان ایجاد کند.

ب– نقش گردشگری مذهبی بر بعد اجتماعی کیفیت زندگی: کنش اجتماعی میان زائر/میزبان در بازتولید انسجام اجتماعی قابل پیگیری است که در آن زائران و مجاوران در محوریت تعامل با دیگر گروه‌ها و اقوام در رابطه با یک زبان مشترک دینی که برخاسته از ایمان و باور است در پیوند با کنش اجتماعی، تولید متن فضایی زیارت را فراهم می‌آورند. زیارت هویت غیرمحلی را درهم فرو می‌ریزد و مرز میان زائر/مجاور دچار ریزش می‌شود. بدین‌گونه متن فضایی و کنشگران اجتماعی فضا اهمیتی‌دوچندان می یابند (سقایی، نودهی، جوانبخت، طباطبایی، ۱۳۹۱، ص. ۹۹). از دیدگاه اجتماعی پذیرش گردشگران مذهبی در یک روستا می‌تواند بر نحوهٔ کنش‌پذیری، نحوهٔ رابطه متقابل انسان ها و نحوهٔ زیست‌پذیری مؤثر باشد (محمدی‌یگانه، چراغی، ولائی، ۱۳۹۲، ص. ۸). گردشگری مذهبی تغییراتی را در نظام‌های ارزشی، رفتار افراد، روابط خانواده‌ها، سبک زندگی جمعی، مراسم سنتی و سازمان‌های اجتماعی ایجاد می‌کند (متیسون و وال، ۱۹۸۲، ص. ۱۳۳). تعاملات ناشی از گردشگری مذهبی حول محور دین، ضمن گسترش تبادلات فرهنگی، در ایجاد وسعت نظر مردم و احترام متقابل بین مردم با فرهنگ‌های متنوع، تقویت همبستگی جامعهٔ روستایی و در مجموع در بهبود کیفیت زندگی ساکنان در بعد اجتماعی مؤثر است.

ج– نقش گردشگری مذهبی بر بعد محیطی–کالبدی کیفیت زندگی: متن فضایی زیارت محیط کنش میان زائران و مجاوران است از همین تعریف پیداست که منظور از مجاوران افرادی است که با حضور در متن فضایی زیارت و با مشارکت در تقویت جاذبه‌ها، تسهیل دسترسی، تأمین زیرساخت، عرضهٔ خدمات میزبانی و حضور در عناصر منادی و سازمانی با زائران به کنش می‌پردازند. کنش اجتماعی میان زائران و مجاوران، زائران و زائران و مجاوران و مجاوران، گسترهٔ وسیعی از متن فضایی زیارت را از طریق افزایش جاذبه‌ها و توان میزبانی شکل می‌دهد.

در این میان، متن فضایی زیارت در بستری کالبدی امکان تجلی دارد کـــه مقصـــد زیارتی خوانده‌می‌شود (سقایی، نودهی، جوانبخـت، طباطبـایی،۱۳۹۱، ص. ۹۹). بنـابراین، گردشـگری مـذهبی در بهبود کیفیت زندگی از طریق توسعهٔ سرمایه‌گذاری‌های زیرساختی از جمله حمـل و نقـل، افـزایش حساسیت‌های زیست‌محیطی مردم بومی و امواردی اینچنین نقش ایفـا مـی‌کنـد. همچنـین، حضـور گردشگران مذهبی می‌تواند باعث افزایش قیمـت زمـین و مسـکن، افـزایش آلـودگی‌هـای زیسـت محیطی، افزایش ترافیک و زباله شود.

با توجه به آنچه ذکر شد، رشد و توسعهٔ گردشگری مذهبی می‌تواند در ایجاد تغییرات عمیـق در بسیاری از ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و محیطی جوامع مقصـد شـود و از ایـن طریـق کیفیت زندگی جامعه میزبان را متأثر سازد.

۵. یافته‌های تحقیق

۵. ۱. یافته‌های توصیفی

گردشگری در هر فضای جغرافیایی در رونـدی از تطبیـق‌پـذیری جاذبـه‌هـا، سـکونت‌گـاه‌هـا و تسهیلات مورد نیاز انجام می‌گیرد (محمدپورجابری، ۱۳۹۳، ص. ٣٦) و وجود جاذبـه‌هـای متعـدد و متنوع تاریخی فرهنگی و جاذبه‌های ویژه بـر حضـور گردشـگر مـؤثر اسـت. منـابع و جاذبـه‌هـای گردشگری در تمامی بخش‌های برنامه‌ریزی و مدیریتی گردشگری اهمیت فراوانـی دارد؛ از ایـن رو شناسایی جاذبه‌ها در مرحلهٔ اول، برنامه‌ریزی هرگونه گردشگری ضروری است.

جدول ٦- جاذبه‌های گردشگری در مقاصد روستایی گردشگر مذهبی در شهرستان مشهد

مآخذ: جوان و قاسمی، ۱۳۸۵ و یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۵

روستا	جاذبه های تاریخی	جاذبه‌های طبیعی	درآمد حاصل از نذورات(تومان)	تعداد گردشگر در سال
میامی	بقعهٔ امامزاده و قبرستان تاریخی	درهٔ کلاته شاهزاده، چشمه	۲۵۰۰۰۰۰۰۰۰	٤۰۰۰۰۰۰
تبادکان	قبرستان تاریخی	ارتفاعات، چشمه سرزو	۱۰۰۰۰۰۰۰۰	۸۰۰۰۰
اسلام قلعه	بقعهٔ امامزاده، قلعه تاریخی	-	٤۰۰۰۰۰۰۰	۱۲۰۰۰۰
*ده سرخ	بقعهٔ امامزاده، مصلی و تخت امام، قلعه کوچ کمر و قلعه نو، معماری، غار	چشمهٔ امام، رودخانه	۲۵۰۰۰۰۰۰	٤۰۰۰۰

ادامه جدول ٦

روستا	جاذبه های تاریخی	جاذبه‌های طبیعی	درآمد حاصل از نذورات(تومان)	تعداد گردشگر در سال
*پیوه ژن	بقعهٔ امامزاده، حمام تاریخی، قلعه کهنه	رودخانه، باغات و دره و ارتفاعات	۲۵۰۰۰۰۰۰	۸۰۰۰
خواجه حسین‌آباد	چنار کهنسال	طبیعت زیبا	۵۰۰۰۰۰۰	۱۰۰۰۰
برزش‌آباد	قبرستان و قلعه تاریخی	–	٤۸۰۰۰۰۰	۱۰۰۰۰
رضوان	آسیاب‌های رضوان، چنار کهنسال	رودخانه و باغات	٤۵۰۰۰۰۰	۳۰۰۰
هندل‌آباد	چنار کهنسال	طبیعت‌گردی	٤۳۰۰۰۰۰	۷۰۰۰
*النگ امان‌آباد	–	چشمه گراب	۳۰۰۰۰۰۰	۵۰۰۰
*زیارت	–	مناسب برای طبیعت گردی	۱۹۰۰۰۰۰	۳۵۰۰
اندرخ	چنارهای کهنسال	دره اندروخ با دیواره‌های سنگی رودخانه و باغ‌ها پیست سنگ نوردی	۱۵۰۰۰۰۰	۵۰۰۰
*گونجوک علیا	–	–	۱۳۰۰۰۰۰	۳۵۰۰
*قاسم‌آباد	–	مناسب برای طبیعت گردی	۳۲۰۰۰۰	٦۰۰۰

بر اساس جدول ٦ در مجموع در سال ۱۳۹٤ بقاع متبرکه، پذیرای قریب به ٤,۳ میلیون نفر گردشگر بوده‌اند و درآمد حاصل از نذورات آن‌ها بیش از ۲۵ میلیارد تومان بوده است. در حال-حاضر بخشی از درآمد حاصل از نذورات در زمینه‌های مختلف عمرانی (ساخت راه و زائرسرا، پارکینگ وغیره) بقعه هزینه می‌شود.

ساکنان، بازیگران مهمی هستند که بر موفقیت و شکست گردشگری محلی تأثیر می‌گذارند و بررسی نگرش آن‌ها دربارهٔ نقش گردشگری بر کیفیت زندگی آن‌ها ضروری است.«اهمیت نسبی نگرش ساکنان محلی، نسبت به گردشگری در جذابیت کلی نواحی توریستی در مطالعات زیادی مورد تأکید و تأیید قرار گرفته است»(قدمی، علیقلی زاده فیروزجایی و رمضان‌زاده لسبویی ، ۱۳۸۹، صص. ٦-٤) از این رو در مطالعهٔ حاضر ۱۹٤ خانوار روستایی بررسی شد. ۳۸/۲ درصد پاسخ-گویان زن و ٦۱/۸ درصد مرد بوده‌اند. میانگین سنی پاسخ‌گویان ۳۲ سال بوده است. همچنین، عمدهٔ پاسخ‌گویان دارای مدرک راهنمایی (۹ پایهٔ آموزش رسمی) بوده‌اند.

۵. ۲. یافته‌های استنباطی

با توجه به نرمال بودن سازهٔ کیفیت زندگی و ابعاد آن[۱] (Sk & $Ku \leq 1.5$) جهت بررسی نقش گردشگری مذهبی بر کیفیت زندگی در ابتدا از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده شد. به کمک این آزمون میانگین ارزیابی پاسخ‌گویان با میانهٔ نظری (عدد ۳) مقایسه شد.

الف- بررسی اثرگذاری گردشگری مذهبی بر بعد اقتصادی کیفیت زندگی: در مطالعهٔ حاضر اثرگذاری گردشگری مذهبی بر کیفیت زندگی در بعد اقتصادی به کمک ۱۶ گویه مورد بررسی قرار گرفت. مطابق جدول تفاوت میانگین متغیر «افزایش قیمت اراضی و ظهور سرمایه‌های محلی» معنادار نمی‌باشد ($Sig \leq$ ۰,۰۵) و عدم تفاوت به معنی نگرش در سطح (۳) یا همان متوسط است. ملاحظه می‌شود بجز این متغیر میانگین کلیهٔ متغیرهای بعد اقتصادی کیفیت زندگی معنادار و کمتر از میانهٔ نظری (عدد ۳) ارزیابی شده است. درواقع گردشگری مذهبی نتوانسته در ایجاد فرصت‌های شغلی برای زنان روستایی (با میانگین ۱,۷۰)، در اشتغال‌زایی و جذب نیروی کار مازاد بخش کشاورزی (با میانگین ۱,۹۸) و در افزایش توانایی خانوارهای روستایی در زمینهٔ تأمین مسکن (با میانگین ۱,۸٤) و نیز سرمایه‌گذاری دولتی در زمینه‌های مرتبط با گردشگری و تزریق پول در ارتباط با گردشگری در روستا (با میانگین ۱,۸۰) مؤثر واقع شود. تولید محصولات متنوع کشاورزی و دامی و ایجاد بازار مناسب برای فروش این محصولات به گردشگران با میانگین ۲,۵۵، افزایش درآمد ساکنان به واسطهٔ ایجاد درآمد مکمل برای کشاورزان در بخش گردشگری با میانگین ۲,۵۳، افزایش فرصت‌های شغلی در صنایع دستی، ساختمان سازی وغیره با میانگین ۲,۵۰ کمتر از میانهٔ نظری و در حد ضعیف تا متوسط ارزیابی شده است. در مجموع پاسخ‌گویان در بین متغیرهای اقتصادی کیفیت زندگی متغیر ایجاد فرصت‌های شغلی در بخش خدمات (حمل و نقل، خرده فروشی، رستوران، اغذیه و غیره) را نسبت به سایر متغیرهای این بعد (با میانگین ۲,۷۵) بالاتر ارزیابی کرده‌اند.

---

۱. لازم به ذکر است با توجه به حجم نمونه (بیشتر از ۳۰ نفر) می‌توان توزیع را نرمال در نظر گرفت.

جدول ٧- ارزیابی جامعهٔ میزبان در مورد نقش گردشگری بر کیفیت زندگی در بعد اقتصادی

مآخذ: یافته‌های تحقیق، ١٣٩٥

شاخص	میانگین	میانهٔ نظری=٣				
		آماره T	سطح معناداری دو دامنه	اختلاف میانگین	فاصلهٔ اطمینان با احتمال ٠.٩٥	
					حدپائین	حدبالا
افزایش توانایی خانوار برای تأمین هزینه‌های زندگی	٢,١٨	-٩,٩٦	٠,٠٠	-٠,٨١٧	-٠,٩٨	-٠,٦٦
افزایش قدرت خرید ساکنان محلی	٢,١٢	-١١,٢٢	٠,٠٠	-٠,٨٨	-١,٠٤	-٠,٧٣
افزایش تنوع منابع درآمدی خانوارهای روستایی	٢,٤٣	-٦,٢٣	٠,٠٠	-٠,٥٦٥	-٠,٧٤	-٠,٣٩
افزایش توانایی خانوارها در زمینهٔ تامین مسکن	١,٨٤	-١٣,٩٩	٠,٠٠	-١,١٦٠	-١,٣٢	-١
افزایش رفاه خانوارهای روستایی	٢,٣١	-٨,٦٥	٠٠٠.	٦٩٢.-	٨٥.-	-٠,٥٣
تولید محصولات متنوع کشاورزی و دامی و ایجاد بازار مناسب برای فروش محصولات	٢,٥٥	-٥,٢١	٠,٠٠	-٠,٤٤٧	-٠,٦٢	-٠,٢٨
افزایش قیمت اراضی و ظهور سرمای های محلی	٣,٠٥	٠,٦٢٢	٠,٥٣	٠,٠٥٤	-٠,١٢	٠,٢٢
افزایش درآمد ساکنان به واسطهٔ ایجاد درآمد مکمل برای کشاورزان در بخش گردشگری	٢,٥٣	-٥,٥٢	٠,٠٠	-٠,٤٧٣	-٠,٦٤	-٠,٣٠
افزایش فرصت‌های شغلی در بخش صنعت صنایع دستی، ساختمان سازی و غیره	٢,٥٠	-٦,١٧	٠,٠٠	-٠,٥٠٠	-٠,٦٦	-٠,٣٤
افزایش فرصت‌های شغلی در بخش خدمات (حمل و نقل، خرده فروشی، رستوران، اغذیه و غیره)	٢,٧٥	-٢,٧٥	٠,٠٠	-٠,٢٤٧	-٠,٤٢	-٠,٠٧
ایجاد فرصت‌های شغلی برای زنان	١,٧٠	-١٧,٥٩	٠,٠٠	-١,٢٩٨	-١,٤٤	-١,١٥
جذب نیروی مازاد بخش کشاورزی	١,٩٨	-١٣,٥٤	٠,٠٠	-١,٠٢١	-١,١٧	-٠,٨٧
افزایش تعداد واحدهای اقتصادی غیرکشاورزی مرتبط با گردشگری در روستا	٢,٢٨	-٨,٣٣	٠,٠٠	-٠,٧٢٠	-٠,٨٩	-٠,٥٥
افزایش سرمایه‌گذاری خانوارهای بومی در بخش گردشگری	٢,٢٦	-٩,٦٩	٠,٠٠	-٠,٧٤٥	-٠,٩٠	-٠,٥٩
افزایش سرمای گذاری بخش دولتی در زمینهٔ گردشگری	١,٨٠	-١٥,٨٧	٠,٠٠	-١,٢٠٤	-١,٣٥	-١,٠٥
افزایش سرمایه‌گذاری بخش‌خصوصی در زمینهٔ گردشگری	٢,٠١	-١١,٩٩	٠,٠٠	-٠,٩٨٩	-١,١٥	-٠,٨٣

ب- بررسی اثرگذاری گردشگری مذهبی بر بعد اجتماعی کیفیت زندگی: در مطالعۀ حاضر نقش گردشگری مذهبی بر کیفیت زندگی در بعد اجتماعی به کمک ١١ متغیر مورد بررسی قرار گرفت. بین متغیرهای مورد بررسی تفاوت میانگین متغیر «افزایش حس تعلق خاطر مردم به محل سکونت» معنادار نمی باشد (Sig≥ ٠،٠٥). و عدم تفاوت به معنی نگرش در سطح (٣) یا همان متوسط است. مطابق جدول به جز متغیرهای افزایش تعامل و مشارکت بین روستاییان به جهت وجود امامزاده در روستا با میانگین ٣،٥٥ و تبادل فرهنگی و اطلاعاتی میان گردشگران و افراد محلی با میانگین ٣،٣٦ و احساس مسئولیت مردم روستا در قبال گردشگر و گردشگری با میانگین ٣،٥٢ که بالاتر از میانۀ نظری (عدد ٣) ارزیابی شده است، سایر متغیرها پایین‌تر از میانۀ نظری و در حد ضعیف تا متوسط ارزیابی شده‌اند. ملاحظه می‌شود که گردشگری مذهبی در روستاهای دارای پتانسیل نتوانسته در بعد اجتماعی کیفیت زندگی بهبود چندانی ایجاد کند.

جدول ٨- ارزیابی جامعۀ میزبان در مورد نقش گردشگری بر کیفیت زندگی در بعد اجتماعی

مآخذ: یافته‌های تحقیق، ١٣٩٥

شاخص	میانگین	میانۀ نظری= ٣				
		t	سطح معناداری دو دامنه	اختلاف میانگین	فاصلۀ اطمینان با احتمال ٠،٩٥	
					حدپائین	حدبالا
افزایش تعامل و مشارکت بین روستاییان به جهت وجود امامزاده در روستا	٣،٥٥	٨،٠٤	٠،٠٠	٠،٥٣	٠،٤٢	٠،٦٩
کاهش فقر	٢،٥٠	−٥،٥٠	٠،٠٠	−٠،٥٠	−٠،٦٨	−٠،٣٢
تبادل فرهنگی و اطلاعاتی میان گردشگران و بومیان	٣،٣٦	٤،٠٦	٠،٠٠	٠،٣٦	٠،١٩	٠،٥٤
کاهش فاصلۀ طبقاتی بین مردم روستا	٢،٢٨	−٨،٧٣	٠،٠٠	−٠،٧٢	−٠،٨٩	−٠،٥٦
افزایش رضایتمندی از درآمد	٢،٥١	−٥،٦٣	٠،٠٠	−٠،٤٩	−٠،٦٦	−٠،٣٢
افزایش انگیزۀجوانان جهت اشتغال در روستا	٢،٤١	−٦،٧٢	٠،٠٠	−٠،٥٩	−٠،٧٦	−٠،٤١
افزایش حس تعلق خاطر مردم به محل سکونت	٢،٩١	−١،٠٦	٠،٢٩	−٠،٠٩	−٠،٢٦	٠،٠٨
احساس مسئولیت مردم روستا در قبال گردشگر	٣،٥٢	٧،٠٢	٠،٠٠	٠،٥٢٢	٠،٣٨	٠،٦٧
معرفی و تقویت آداب و رسوم منحصر به فرد روستا	٢،٦١	−٤،٦٧	٠،٠٠	−٠،٣٨٧	−٠،٥٥	−٠،٢٢
افزایش مشارکت ساکنان در مدیریت روستا	٢،٦٧	−٣،٩٨	٠،٠٠	−٠،٣٣٣	−٠،٥٠	−٠،١٧
توسعۀ خدمات اجتماعی(آموزش، بهداشت محیط و غیره)	٢،٥٩	−٤،٦٩	٠،٠٠	−٠،٤٠٩	−٠،٥٨	−٠،٢٤

ج- بررسی اثرگذاری گردشگری مذهبی بر بعد کالبدی-محیطی کیفیت زندگی: در مطالعهٔ حاضر نقش گردشگری مذهبی بر کیفیت زندگی در بعد کالبدی-محیطی به کمک ۱۳ متغیر بررسی شد. بین متغیرهای مورد بررسی تفاوت میانگین متغیرهای آلودگی‌های زیست‌محیطی ناشی از حضور گردشگر، افزایش ساخت‌وساز در روستا و توجه و حساسیت بیشتر ساکنان نسبت به زیباسازی فضا معنادار نمی‌باشد (Sig≥۰,۰۵) و عدم تفاوت به معنی نگرش در سطح (۳) یا همان متوسط است. مطابق جدول «افزایش آگاهی و حساسیت ساکنان نسبت به مسئلهٔ محیط زیست» با میانگین ۳,۵۲، بین متوسط تا زیاد ارزیابی شده است. سایر متغیرها به ترتیب «بهبود حمل ونقل عمومی روستا» با میانگین ۲,۷٦، «وجود ترافیک، ازدحام جمعیت و کاهش آسایش ساکنان محلی» با میانگین ۲,۷۲، «افزایش سرمایه‌گذاری افراد غیربومی (گسترش خانه‌های دوم)» با میانگین ۲,٦۷، «بهبود بافت مسکونی روستا» و «بهبود دسترسی به خدمات ارتیاطی (موبایل، تلفن ثابت، اینترنت)» با میانگین ۲,٦۵، «گرایش باغداران به تغییر کاربری اراضی کشاورزی» با میانگین ۲,۵۹ ارزیابی شده است. ملاحظه می‌شود که گردشگری مذهبی در روستاهای دارای پتانسیل نتوانسته در بعد کالبدی-محیطی کیفیت زندگی بهبود چندانی ایجاد کند.

جدول ۹- ارزیابی جامعهٔ میزبان در مورد نقش گردشگری بر کیفیت زندگی در بعد محیطی-کالبدی

مآخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۵

شاخص	میانگین	میانهٔ نظری= ۳				
		t	سطح معناداری دو دامنه	اختلاف میانگین	فاصلهٔ اطمینان با احتمال ۰,۹۵ حدپائین	فاصلهٔ اطمینان با احتمال ۰,۹۵ حدبالا
آلودگی‌های زیست‌محیطی ناشی از حضور گردشگر	۲,۹٦	-۰,۵۰	۰,٦۱٦	-۰,٤۰۳	-۰,۲۱	۰,۱۲
افزایش آگاهی و حساسیت ساکنان نسبت به مسئلهٔ محیط زیست	۳,۵۲	٦,۹۳	۰,۰۰	۰,۵۲۱	۰,۳۷	۰,٦۷
گرایش باغداران به تغییر کاربری اراضی کشاورزی	۲,۵۹	-٤,۳٤	۰,۰۰	-۰,٤۰۹	-۰,۵۹	-۰,۲۲
وجود ترافیک، ازدحام جمعیت و کاهش آسایش ساکنان محلی	۲,۷۲	-۲,۹۸	۰,۰۰۳	-۰,۲۸۰	-۰,٤٦	-۰,۰۹

ادامه جدول ۹

شاخص	میانگین	میانهٔ نظری= ۳				
		t	سطح معناداری دو دامنه	اختلاف میانگین	فاصلهٔ اطمینان با احتمال ۰،۹۵	
					حدپائین	حدبالا
افزایش سرمایه‌گذاری در زمینهٔ آاسیسات زیربنایی مربوط به گردشگری (پارکینگ، معابر و غیره)	۲،۳۰	۷،۸۸-	۰،۰۰	۰،۷۰۳-	۰،۸۸-	۰،۵۳-
کاهش سطح زیرکشت محصولات کشاورزی	۲،۰۱	۱۲،۱-	۰،۰۰	۰،۹۸۹-	۱،۱۵-	۰،۸۳-
بهبود بافت مسکونی روستا	۲،٦٥	۳،۷۷-	۰،۰۰	۰،۳٤۸-	۰،۵۳-	۰،۱۷-
افزایش ساخت و ساز در روستا	۳،۰٤	۰،٤٥٥	۰،٦٥	۰،۰٤۳	۰،۱٤-	۰،۲۳
بهبود دسترسی به خدمات ارتباطی (موبایل، تلفن ثابت، اینترنت)	۲،٦٥	۳،۲٥-	۰،۰۰۱	۰،۳٤۸-	۰،٥٦-	۰،۱٤-
بهیود حمل و نقل عمومی روستا	۲،۷٦	۲،٤۹-	۰،۰۱٤	۰،۲۳۹-	۰،٤۳-	۰،۰٥-
افزایش امکانات و فضاهای تفریحی در روستا (فضای سبز و پارک، اردوگاه و غیره)	۲،۱٦	۱۰،۱-	۰،۰۰	۰،۸۳۹-	۱-	۰،٦۷-
توجه و حساسیت بیشتر ساکنان نسبت به زیباسازی فضا	۳،۱۳	۱،٥۳	۰،۱۲۸	۰،۱۲۸	۰،۰٤-	۰،۲۹
افزایش سرمایه‌گذاری افراد غیربومی (گسترش خانه های دوم)	۲،٦۷	۳،٦۲-	۰،۰۰	۰،۳۳۰-	۰،٥۱-	۰،۱٥-

همان‌گونه که در جدول ۹ مشاهده می‌شود با توجه به سطح معناداری (Sig≤0.05) در آزمون تی تک نمونه‌ای، تفاوت میانگین در مورد اثر گردشگری مذهبی بر ابعاد اجتماعی و اقتصادی کیفیت زندگی معنادار است و عدم معناداری تفاوت میانگین در بعدکالبدی-محیطی به معنی نگرش در سطح (۳) یا همان متوسط است. میانگین اثر گردشگری بر بعد کالبدی-محیطی ۲/۹۳ در بعد اقتصادی ۲/۰۹ و در بعد اجتماعی ۲/۷۱ است. همچنین، گردشگری مذهبی در مجموع بر کیفیت زندگی روستائیان با میانگین ۲،٥۰ به طور معناداری پایین‌تر از متوسط نظری اثرگذار بوده است. این مهم به واسطهٔ حجم کم گردشگر مذهبی در تعدادی از روستاها (رضوان، گونجوک علیا، زیارت) و در برخی به دلیل آثار سوء حاصل از گردشگری انبوه (میامی) در جامعهٔ میزبان امری قانع‌کننده است. مشاهده می‌شود اثر گردشگری بر کیفیت زندگی در ابعاد محیطی-کالبدی و سپس اجتماعی

بیشتر بوده است. اگرچه گفته می‌شود «مکان‌های مذهبی از حامیان اصلی اقتصاد به شمار می‌روند»(رحمانی، پورطاهری و افتخاری، ۱۳۹۲، ص. ٤۳)، ادر نواحی روستایی مورد مطالعه گردشگری مذهبی نتوانسته تأثیر مثبتی بر کیفیت زندگی روستاییان در بعد اقتصادی داشته باشد.

جدول ۱۰- اثرات گردشگری مذهبی بر کیفیت زندگی خانوارهای روستایی

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۵

نقش گردشگری مذهبی بر	میانگین	میانهٔ نظری= ۳				
		t	سطح معناداری دو دامنه	اختلاف میانگین	فاصلهٔ اطمینان با احتمال ۰,۹۵	
					حدپائین	حدبالا
کیفیت زندگی در بعد اقتصادی	۲,۰۹۹	-۱٦,۷۷	۰,۰۰	-۰,۹۰۱	-۱,۰۰۷	-۰,۷۹۵
کیفیت زندگی در بعد اجتماعی	۲,۷۱۱	-٥,۳٦	۰,۰۰	-۰,۲۸۸	-۰,۳۹٥	-۰,۱۸۲
کیفیت زندگی در بعد محیطی-کالبدی	۲,۹۳۳	-۱,٦٥	۰,۱۰۲	-۰,۰٦۷	-۰,۱٤۸	۰,۰۱۳
کیفیت زندگی	۲,٤۲۹	-۱٥,٥٤	۰,۰۰	-۰,٥۷۰	-۰,٦٤۳	-۰,٤۹۸

جدول زیر به مقایسهٔ ابعاد کیفیت زندگی از نظر میانگین رتبه‌های آن‌ها به کمک آزمون فریدمن[1] می‌پردازد. با استناد به مقدار آزمون Chi-Square= 289.49 که در سطح خطای کوچکتر از ۰/۰۱ معنی‌دار است، باید گفت به لحاظ آماری با اطمینان ۰/۹۹ تفاوت معناداری بین میانگین رتبه‌های ابعاد کیفیت زندگی مشاهده می‌شود. گردشگری مذهبی به ترتیب بر کیفیت زندگی در بعد محیطی-کالبدی با میانگین رتبه‌ای ۳/٥۰ ، بعد اجتماعی با ۳/۰٤ و در نهایت بعد اقتصادی با ۱/۱۹ مؤثر بوده است. بنابراین، زیارت و گردشگری دینی در بهبود کیفیت زندگی در بعد کالبدی-محیطی و اجتماعی مناطق روستایی تأثیر بیشتری داشته است.

جدول ۱۱- معناداری تفاوت میانگین رتبه‌ای کیفیت زندگی روستاییان بر اساس آزمون فریدمن

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۵

نقش گردشگری مذهبی بر	میانگین رتبه‌ای فریدمن
کیفیت زندگی در بعد اقتصادی	۱/۱۹
کیفیت زندگی در بعد اجتماعی	۳/۰٤

1. Friedman Test

ادامه جدول ۱۱

نقش گردشگری مذهبی بر	میانگین رتبه‌ای فریدمن
کیفیت زندگی در بعد محیطی-کالبدی	۳/۵۰
کیفیت زندگی	۲/۲۷
کای دو	۲۸۹/٤۹
درجهٔ آزادی	۳
سطح معناداری	۰/۰۰۰

در اینجا این سؤال مطرح می‌شود که آیا میانگین کیفیت زندگی در روستاهای مورد بررسی از شرایط یکسانی برخوردار است؟ بدین منظور جهت مقایسهٔ میانگین اثر گردشگری مذهبی بر ابعاد مختلف کیفیت زندگی در بین روستاهای مختلف از آزمون تحلیل واریانس یک طرفه[1] استفاده شد. براساس آزمون، مقدار آماره F=10.6 و سطح معناداری ۰/۰۰ نشان می‌دهد میانگین کیفیت زندگی و ابعاد سه‌گانهٔ آن در بین روستاهای مورد بررسی به لحاظ آماری دارای تفاوت معناداری است. در واقع فرض تفاوت میانگین در بین روستاهای مختلف تأیید و در مقابل فرض یکسانی آماری آن‌ها رد شد.

جدول ۱۲- مقایسهٔ میانگین کیفیت زندگی خانوارهای مورد بررسی بین مقاصد گردشگری مذهبی روستایی

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۵

واریانس	جمع مربعات	درجهٔ آزادی	میانگین مربعات	F	Sig.
بین گروهی	۲۲/۰۳۹	۱۳	۱/٦۹۵	۱۰/٦۱۳	۰/۰۰۰
درون گروهی	۲۸/۹۱۳	۱۸۱	۰/۱٦۰		
کل	۵۰/۹۵۱	۱۹٤	-		

در هنگام تحلیل واریانس و به عبارتی آزمون تفاوت میانگین‌ها در بین چند گروه، علاوه بر آزمون معنی‌داری تفاوت میانگین‌ها، لازم است به کیفیت این تفاوت نیز پی ببریم (حبیب پور و

1. ANOVA

صفری، ۱۳۹۱، ص. ٥٦٣). بدین منظور از آزمون توکی[1] به دلیل بالابودن تعداد روستاهای مورد بررسی، استفاده شد. مطابق آزمون میانگین اثر گردشگری مذهبی بر کیفیت زندگی در چهار گروه همگن دسته‌بندی شده‌اند که نشان می‌دهد تفاوت معناداری بین روستاها (٤ گروه) در میانگین کیفیت زندگی وجود دارد($Sig \geq 0/05$). ۱) گروه اول روستاهای قاسم آباد با میانگین ۱/۷۷ تا دهسرخ با میانگین ۲/٤۱ ۲) گروه دوم روستاهای برزش آباد با میانگین ۱/۹۱ تا تبادکان با ۲/۵۸ و ۳) گروه سوم روستاهای پیوه ژن با ۲/۱۵ تا امان آباد با ۲/۸۲ و ٤) گروه چهارم شامل روستاهای رضوان با میانگین ۲/٤۰ تا میامی با ۳/۰۳ می‌باشد.

جدول ۱۳- آزمون تفاوت میانگین اثرات گردشگری مذهبی بر کیفیت زندگی در روستاهای مورد بررسی بر اساس آزمون توکی

مآخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۵

نام روستا	Subset for alpha = 0.05			
	۱	۲	۳	٤
قاسم اباد	۱/۷۷			
برزش آباد	۱/۹۱	۱/۹۱		
هندل آباد	۲/۰۷	۲/۰۷		
اسلام قلعه	۲/۱۱	۲/۱۱		
زیارت	۲/۱۲	۲/۱۲		
پیوه ژن	۲/۱۵	۲/۱۵	۲/۱۵	
گونجوک علیا	۲/۱٦	۲/۱٦	۲/۱٦	
خواجه حسین اباد	۲/۲۳	۲/۲۳	۲/۲۳	
اندرخ	۲/۳٤	۲/۳٤	۲/۳٤	
رضوان	۲/٤۰	۲/٤۰	۲/٤۰	۲/٤۰
دهسرخ	۲/٤۱	۲/٤۱	۲/٤۱	۲/٤۱
تبادکان		۲/۵۸	۲/۵۸	۲/۵۸
امان آباد			۲/۸۲	۲/۸۲
میامی				۳/۰۳
سطح معناداری	۰/۰۸۵	۰/۰۵۵	۰/۰۵۹	۰/۰۹٤

1. Tukey HSD

همان‌گونه که در جدول ١٤ و نمودار ۳ مشاهده می‌شود، میانگین کیفیت زندگی در ابعاد مختلف در روستاهای مورد بررسی به‌طور قابل‌توجهی متفاوت است، اما در کلیهٔ روستاهای مورد بررسی میانگین کیفیت زندگی در بعد اقتصادی پایین و در بعد کالبدی–محیطی بالاتر از سایر ابعاد است. بالاترین میانگین کیفیت زندگی به ترتیب مربوط به ١– میامی، ٢– امان آباد ٣– تبادکان، ٤– دهسرخ ٥– رضوان، ٦– اندرخ ٧– خواجه حسین آباد ٨– پیوه ژن ٩– اسلام قلعه ١٠– هندل آباد ١١– برزش آباد ١٢– قاسم آباد ١٣– زیارت ١٤– گونجوک علیا است.

جدول ١٤– میانگین کیفیت زندگی و ابعاد آن در هر یک از روستاهای مورد بررسی

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ١٣٩٥

روستا	بعد اقتصادی		بعد اجتماعی		بعد محیطی-کالبدی		کیفیت زندگی	
	میانگین	رتبه	میانگین	رتبه	میانگین	رتبه	میانگین	رتبه
امان آباد	٢,٣٥	٢	٣,٠٧	٢	٣,٢٦	٢	٢,٨٢	٢
اندرخ	١,٩٤	٥	٢,٤٤	٧	٢,٧١	٦	٢,٣٤	٦
برزش آباد	١,٤٨	١٠	٢,١٦	١٠	٢,٤٩	١٠	١,٩١	١١
پیوه ژن	١,٨٤	٦	٢,٣٠	٩	٢,٥٨	٩	٢,١٥	٨
تبادکان	٢,٢٦	٣	٢,٩٠	٣	٢,٨٦	٥	٢,٥٨	٣
خواجه حسین اباد	١,٤٧	١١	٢,٤٥	٦	٣,٠٨	٣	٢,٢٣	٧
دهسرخ	٢,١٤	٤	٢,٥٢	٥	٢,٦٧	٨	٢,٤١	٤
رضوان	١,٧٦	٧	٢,٥٨	٤	٣,٠٤	٤	٢,٤٠	٥
قاسم آباد	١,٤٤	١٢	١,٨٠	١٣	٢,٤٦	١١	١,٧٧	١٢
میامی	٢,٧٦	١	٣,٢٦	١	٣,٣٨	١	٣,٠٤	١
هندل آباد	١,٥٤	٩	٢,٤٢	٨	٢,٦٨	٧	٢,٠٧	١٠
زیارت	١,٢٥	١٣	١,٩٦	١١	١,٩٢	١٣	١,٧٦	١٣
گونجوک علیا	١,٢١	١٤	١,٨٩	١٢	١,٨٥	١٤	١,٧٤	١٤
اسلام قلعه	١,٦٠	٨	١,٧٦	١٤	١,٩٨	١٢	٢,١١	٩

شکل ۳- رادار نقش گردشگری بر سازهٔ کیفیت زندگی و ابعاد آن

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۵

بدیهی است تأثیرپذیری جامعهٔ میزبان از حضور گردشگران به عوامل بسیاری بستگی دارد. تعداد گردشگرانی که وارد جامعه می‌شوند یک امر مهم در این زمینه به شمار می‌رود. هر چه تعداد گردشگرانی که وارد مقصد می‌شوند بیشتر باشد، گستردگی حضور آن‌ها می‌توانند تأثیرگذاری بیشتری داشته باشد. ضریب همبستگی پیرسون نشان‌دهندهٔ وجود رابطهٔ مستقیم و معنی‌دار با شدت متوسط به میزان ۰,۵۹ بین کیفیت زندگی و تعداد گردشگران در روستاهای مورد بررسی است. این رابطه بین بعد اقتصادی و اجتماعی کیفیت زندگی و تعداد گردشگران نیز برقرار است. به عنوان مثال روستای میامی با پذیرش بیشترین گردشگر مذهبی، علی‌رغم انزوای نسبی جغرافیایی نسبت به سایر روستاهای مورد بررسی از سطح بالاتر کیفیت زندگی در همه ابعاد برخوردار است.

جدول ۱۵- نتایج آزمون همبستگی پیرسون در مورد وجود رابطه بین کیفیت زندگی و تعداد گردشگر مذهبی و حجم نذورات بقاع

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۵

متغیر	کیفیت زندگی		بعد اقتصادی		بعد اجتماعی		بعد محیطی-کالبدی	
	ضریب	Sig.	ضریب	Sig.	ضریب	Sig.	ضریب	Sig.
تعداد گردشگر مذهبی	۰/۵۹۱	۰/۰۲۶	۰/۶۲۳	۰/۰۱۷	۰/۵۳۷	۰/۰۴۸	۰/۵۱۲	۰/۰۶۲
حجم نذورات	۰/۵۸۷	۰/۰۲۷	۰/۶۱۸	۰/۰۱۸	۰/۵۴۰	۰/۰۴۶	۰/۵۱۶	۰/۰۵۲

Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed)

۶. نتیجه‌گیری

کیفیت زندگی یکی از مهم‌ترین مسائل پیش‌روی جهان امروز و از مباحث اساسی در تکوین سیاست‌گذاری اجتماعی محسوب می‌شود. صاحب‌نظران بهبود کیفیت زندگی را هدف اصلی تمام برنامه‌ها و سیاست‌ها به حساب‌آورده و آن را مقصد مشترک توسعه در سطوح محلی، ملی و بین‌المللی می‌دانند. براین اساس، آیندهٔ بشر متکی بر درک بهتر عواملی خواهد بود که بر کیفیت زندگی انسان تأثیرگذار هستند (بریمانی و راستی، ۱۳۹۳، ص. ۲). همان‌طور که در پیشینهٔ تحقیق و مبانی نظری اشاره شد، توسعهٔ گردشگری می‌تواند در بهبود کیفیت زندگی ساکنان محلی نقش ایفا کند، اما نتایج تحقیق حاضر نشان داد گردشگری مذهبی نتوانسته در بهبود کیفیت زندگی روستاییان در بعد اقتصادی تأثیر درخورتوجهی داشته باشد. در بین متغیرهای مورد بررسی «ایجاد فرصت‌های شغلی در بخش خدمات (حمل ونقل، خرده فروشی، رستوران، اغذیه و .غیره» با میانگین ۲,۷۵ نسبت به سایر متغیرها بالاتر ارزیابی شده است. نکته ای که در باب اثرات اقتصادی گردشگری مذهبی کمتر بدان توجه شده، مقولهٔ نذورات است. عمدهٔ گردشگران مذهبی با حضور در بقاع مبلغی وجه نقد، طلا و امثالهم را با عنوان نذر به بقعه تقدیم می‌کنند، اما نذورات توسط متولی از روستا خارج و فقط درصدی از آن صرف عملیات عمرانی بقعه می شود؛ به همین دلیل نشت اقتصادی از مقاصد گردشگری مذهبی روستایی بالا است.

گردشگری مذهبی نتوانسته بر کیفیت زندگی در بعد اجتماعی نیز بهبود چندانی ایجاد کند. در بین متغیرهای مورد بررسی «افزایش تعامل و مشارکت بین روستاییان به جهت وجود امامزاده در روستا» با میانگین ۳,۵۵ بالاتر ارزیابی شده است. همچنین، گردشگری مذهبی نتوانسته بر بهبود

شاخص‌های کالبدی-محیطی کیفیت زندگی روستاییان بهبود چندانی ایجاد کند. در بین متغیرهای مورد بررسی در این بعد «افزایش آگاهی و حساسیت ساکنان نسبت به مسئلهٔ محیط‌زیست» با میانگین ۳,۵۲ بالاتر از سایر متغیرها ارزیابی شده است. در مجموع میانگین گردشگری مذهبی بر بعد اقتصادی کیفیت زندگی ۲,۰۹، در بعد اجتماعی ۲,۷۱، در بعد کالبدی محیطی ۲,۹۳ است. همچنین، گردشگری مذهبی در مجموع بر کیفیت زندگی روستاییان با میانگین ۲,۵۰ در حد کم تا متوسط اثرگذار بوده است. این مهم به واسطهٔ حجم کم سالیانه گردشگر مذهبی در تعدادی از روستاها (رضوان با میانگین ۳۰۰۰ ، گونجوک علیا با ۳۵۰۰، زیارت با ۳۵۰۰ نفر گردشگر) و در برخی به دلیل آثار سوء حاصله از حضور حجم بالایی از گردشگران (مانند میامی) در جامعهٔ میزبان امری قانع‌کننده است. هر چه تعداد گردشگرانی که وارد مقصد می‌شوند بیشتر باشد، گستردگی حضور آن‌ها می‌تواند تأثیرگذاری بیشتری داشته باشد. ضریب همبستگی پیرسون نشان-دهندهٔ وجود رابطهٔ مستقیم و معنی‌دار با شدت متوسط به میزان ۰,۵۹ بین کیفیت زندگی و تعداد گردشگران در روستاهای مورد بررسی است. این رابطه بین بعد اقتصادی و اجتماعی کیفیت زندگی و تعداد گردشگران نیز برقرار است. به عنوان مثال، روستای میامی با پذیرش بیشترین گردشگر مذهبی، علیرغم انزوای نسبی جغرافیایی نسبت به سایر روستاهای مورد بررسی از سطح بالاتر کیفیت زندگی در همه ابعاد برخوردار است. نتایج پژوهش بیانگر نقش ضعیف گردشگری مذهبی در بهبود کیفیت زندگی روستاییان می باشد. نتایج تحقیق با یافته‌های رضوانی، بدری، سپهوند و اکبریان رونیزی (۱۳۹۱)، اکبریان‌رونیزی، خراسانی و امام قلی(۱۳۹۲)، قدمی، علیقلی زاده فیروزجایی و رمضان‌زاده لسبویی(۱۳۸۹)، از این حیث که توسعهٔ گردشگری مذهبی در کیفیت زندگی روستاییان مؤثر بوده‌است، تا حدی تناقض دارد. نتایج این مطالعه تأثیرپذیری را رد نکرده است، اما شدت تأثیرپذیری پایین ارزیابی شده است. این امر به این دلیل می‌باشد که در مطالعات مذکور گردشگری به طور عام مدنظر بوده؛ درحالی‌که در این مطالعه گردشگری مذهبی مورد توجه است. اگرچه درآمد حاصل از نذورات بقاع نسبتا بالا است، این درآمد از روستا خارج شده و تنها بخشی از آن صرف امور مختلف عمرانی خود بقعه می‌شود.

نتایج مطالعات کیفیت زندگی می‌تواند به ارزیابی سیاست‌ها، رتبه‌بندی مکان‌ها، تدوین استراتژی‌های مدیریت و برنامه‌ریزی گردشگری روستایی کمک کند و درک اولویت‌بندی مسائل

اجتماع برای برنامه‌ریزان و مدیران به منظور ارتقای کیفیت زندگی را تسهیل سازد. همچنین یافته‌های کیفیت زندگی می‌تواند برای بازشناسی استراتژی‌های سیاسی قبلی و طراحی سیاست‌های برنامه‌ریزی آینده استفاده شود (لی[1]، ۲۰۰۸، ص. ۱۲۰ به نقل از رضوانی، متکان، منصوریان و ستاری، ۱۳۸۹، ص. ۸۹).

با درنظرگرفتن مباحث مطرح در مبانی نظری و با استناد به نتایج حاصل از پژوهش به نظر می‌رسد به منظور افزایش تأثیر گردشگری مذهبی بر بهبود کیفیت زندگی ساکنان، ضمن پذیرش مفهوم «گردشگری مذهبی» به جای «مقصد زیارتی» صرف، دو اقدام در کوتاه‌مدت در مقاصد گردشگری مذهبی در نواحی روستایی ضروری است: ۱- ایجاد و تقویت جاذبه‌های ثانویه ۲- توسعهٔ کمی و کیفی امکانات و خدمات مورد نیاز گردشگران. بدیهی است از این طریق ضمن افزایش ماندگاری گردشگران (درحال حاضر متوسط ماندگاری گردشگران در مقاصد مذهبی مورد بررسی ٤ ساعت است) فرصت‌های شغلی متنوع غیرکشاورزی شکل خواهد گرفت و درآمد بیشتری از طریق حضور بیشتر گردشگر به طور مستقیم و غیرمستقیم به اقتصاد روستا تزریق خواهد شد و با بهبود وضعیت اقتصادی خانوارها شاهد بهبود کیفیت زندگی در ابعاد مختلف خواهیم بود. همچنین، با توجه به نتایج پژوهش مبنی بر اینکه توسعهٔ گردشگری مذهبی نتوانسته نقش مؤثری بر بهبود کیفیت زندگی ساکنان داشته باشد، پیشنهاد می‌شود در درازمدت با نگاه قوی مدیریتی به این مناطق و با برنامه‌ریزی صحیح این نواحی را در مدار زیارتی کلان‌شهر مشهد قرار داد و شبکهٔ گردشگری زیارت را در سطح شهرستان مشهد به‌عنوان قطب گردشگری مذهبی در کشور شکل داد.

1. Lee

کتاب‌نامه

1. http://touristy.blogfa.com

۲. اجزاءشکوهی، م.، بوذرجمهری، خ.، ایستگلدی، م.، و مودودی، م. (۱۳۹۳)، بررسی اثرات گردشگری بر کیفیت زندگی جامعهٔ میزبان نمونهٔ مطالعاتی: شهر بندرترکمن، فضای جغرافیایی، ١٤ (۳۷)، ۱۲۵–۱۰۱.

۳. اکبریان‌رونیزی، س.ر.، خراسانی، م.ا.، و امام‌قلی، ل. (۱۳۹۲)، تحلیل تطبیقی نقش گردشگری مذهبی و طبیعت‌گردی در بهبود کیفیت زندگی ساکنان روستایی مورد: امامزاده داوود و رندان شهرستان تهران، برنامه ریزی و توسعهٔ گردشگری، ۲ (٤)، ۱۵۸–۱٤٥.

٤. آیتی، ح.، خداکرمی، ف.، ملایی، ک. و آفاق‌پور، آ. (۱۳۹۵)، بررسی تاثیر عوامل کالبدی شهری بر توسعهٔگردشگری مذهبی(مطالعهٔ موردی:شهر شیراز)، مطالعات شهر ایرانی اسلامی، ٦ (۲۳)، ۵۹–٤۳.

۵. بریمانی، ف.، راستی، ه.، (۱۳۹۳)، بررسی تطبیقی میزان دقت روش‌های AHP فازی و AHP کلاسیک برای رتبهٔ شاخص‌بندی زندگی های مؤثر بر کیفیت (مطالعهٔ موردی: دهستان مهبان شهرستان نیکشهر)، *فصل‌نامهٔ جغرافیا و توسعه*، ۱۲ (۳٤)، ۱–١٤.

٦. پورطاهری، م.، رکن الدین افتخاری، ع.، فتاحی، ا. (۱۳۹۰)، ارزیابی کیفیت زندگی در نواحی روستایی–(مطالعهٔ موردی: دهستان خاوه شمالی استان لرستان). *مجلهٔ پژوهش‌های جغرافیای انسانی (پژوهش‌های جغرافیایی)*، ٤۳ (٧٦) ، ۳۱–۱۳.

۷. جلالی، م.، گندمکار، ا.، فردوسی، س. (۱۳۹۵)، واکاوی و تبیین اثرات گردشگری بر کیفیت زندگی (مطالعهٔ موردی: شهربابک–کرمان). *مجلهٔ آمایش جغرافیایی فضا*، ٦ (۲۰)، صص ۱۷٤–۱٦۱.

۸. جوان، ج.، قاسمی، م. (۱۳۸۵)، گردشگری روستایی بخش احمدآباد مشهد، سبزوار: آژند.

۹. حریرچی، ا.م.، میرزائی، خ.، و جهرمی ومکانی، ا. (۱۳۸۸). چگونگی وضعیت کیفیت زندگی شهروندان شهر جدید پردیس. *پژوهش اجتماعی*، ۲ (٤)، ۱۱۰–۸۹.

۱۰. حسام، م.، محمدی‌یگانه، ب.، و چراغی، م. (۱۳۹۵)، تحلیل اثرات گردشگری مذهبی در توسعهٔ پایدار نواحی روستایی از دیدگاه جامعهٔ میزبان(مورد پژوهش: منطقه نمارستاق– شهرستان آمل). *فصل‌نامهٔ فضای گردشگری*، ٦ (۲۱)، صص ۱۱۱٦–۱۰۱.

۱۱. خواجه شاهکوهی، ع.، مینایی، ف. (۱۳۹۳)، بررسی تطبیقی کیفیت زندگی در شهرهای گردشگری و غیرگردشگری (مطالعهٔ موردی: شاندیز و چناران). *مجلهٔ برنامه‌ریزی و توسعهٔ گردشگری*، ۳ (۱۰)، ٦٤–٤۹.

۱۲. رضوانی، م.ر.، بدری، س.ع.، سپهوند، ف.، و اکبریان رونیزی، س.ر. (۱۳۹۱)، گردشگری خانه‌های دوم و اثرات آن بر بهبود کیفیت زندگی ساکنان روستایی (مطالعهٔ موردی: بخش رودبار قصران، شهرستان شمیرانات). *مطالعات و پژوهش‌های شهری-منطقه‌ای*، ٤ (۱۳)، ٤۰-۲۳.

۱۳. رضوانی، م.ر.، منصوریان، ح. (۱۳۸۷)، سنجش کیفیت زندگی: بررسی مفاهیم، شاخص ها، مدل‌ها و ارائه‌ی مدل پیشنهادی برای نواحی روستایی. *فصل‌نامهٔ روستا و توسعه*، ۱۱ (۳)، *صص* ۱ـ ۲٦.

١٤. رضوانی، م.ر، متکان، ع.ا.، منصورریان، ح.، و ستاری، م.ح. (۱۳۸۹)، توسعه و سنجش شاخص‌های کیفیت زندگی (مطالعهٔ موردی: شهر نورآباد). *فصل‌نامهٔ مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای*، (۲)، ۱۱۰-۸۷

۱۵. رکن‌الدین افتخاری، ع.، مهدوی، د.، و پورطاهری، م. (۱۳۸۹)، فرآیند بومی‌سازی شاخص‌های توسعهٔ پایدار گردشگری روستایی در ایران. *پژوهش‌های روستایی*، ۱(٤):۱-٤۱.

١٦. سازمان اوقاف و امور خیریه، ادارهٔ اوقاف فجر شهرستان مشهد، واحد آمار و اطلاعات.

۱۷. سقایی، م. (۱۳۸۷)، مکتوب. تارنمای شخصی (آخرین بازنگری ۲٤ مرداد ۱۳۸۷).

۱۸. سقایی، م.، نودهی، ف.، جوانبخت قهفرخی، ز.، و طباطبایی، م.ب. (۱۳۹۵). متن فضایی زیارت امام رضا (ع)، *مجلهٔ مطالعات اجتماعی ایران*، ٦ (۳-٤)، ۱۰۸-۸۷

۱۹. شفیعا، س. (۱۳۹۵)، فراتحلیلی بر روش‌شناسی و یافته‌های مطالعات کیفیت زندگی گردشگری مقالات فارسی و انگلیسی. *فصل‌نامهٔ علمی تخصصی دانشکدهٔ گردشگری دانشگاه علم و فرهنگ*، ٤ (۲)، ۳۳-٤٥.

۲۰. شهیدی، م.ش.، اردستانی، ز.، و گودرزی سروش، م.م. (۱۳۸۸)، بررسی تاثیرات توریسم در برنامه ریزی نواحی روستایی، پژوهشهای جغرافیای انسانی (پژوهش های جغرافیایی)، ٤۱ (٦۷)، ۹۹-۱۱۳.

۲۱. شیخ‌زاده، ا. (۱۳۹٤)، مدلسازی عوامل موثر در بهبود کیفیت زندگی با تاکید بر تاثیرات توسعه صنعت گردشگری(مطالعه موردی: شهر تهران)، مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران، ۸ (۱)، ٦٥-٥۱.

۲۲. عظیمی هاشمی، مژگان، شریعتی مزینانی، سعید و کاری، فائزه اعظم (۱۳۹۱)، مولفه های اجتماعی-فرهنگی شهر زیارتی پایدار، مورد مطالعه: شهر مشهد، مجله مطالعات اجتماعی ایران، ٦ (۳ و ٤)، ۱٥٦-۱۳۱.

۲۳. علی‌بیگی، ج.، و قاسمی، ی.م. (۱۳۹٤)، تأثیر گردشگری مذهبی بر کیفیت زندگی و سرمایهٔ اجتماعی خانوارهای روستایی (مطالعهٔ موردی: روستای بردی؛ شهرستان دهلران). *مطالعات اجتماعی گردشگری*، ۳ (٦)، صص ۱۱٦-۸۷

۲٤. علیقلی فیروزجایی، ن.، بدری، س.ع.، و فرجی سبکبار، ح. (۱۳۸٦)، نگرش جامعهٔ میزبان به اثرات محیطی و اقتصادی گردشگری در نواحی روستایی: مطالعهٔ موردی بخش مرکزی شهرستان نوشهر. *روستا و توسعه*، ۱۰(۱):۱-۲۲.

۲۵. غفاری، غ.، میرزایی، ح.، و کریمی، ع. (۱۳۹۰). بررسی رابطهٔ بین صنعت و کیفیت زندگی (مقایسهٔ موردی: مناطق روستایی شهرستان قروه). *توسعهٔ روستایی*،۳(۱)، ۱ـ۲٤.

۲٦. فراهانی، ح.، عبدلی، س. چراغی، م. (۱۳۹۱)، ارزیابی اثرات سرمایهٔ اجتماعی در توسعهٔ نواحی روستایی با تأکید بر کیفیت زندگی (مطالعهٔ موردی: دهستان مشهد، میقان شهرستان اراک). *فصل‌نامهٔ علمی ـ پژوهشی برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، ۲(۸)، ۷۸ ـ٦۷.

۲۷. فیروزجائیـــان گلوگاه، ع.ا.، یوســفی، ن.، و میرمحمدتبــار، س.ا. (۱۳۹۳)، تحلیل کارکردی گردشــگری مذهبــی در ایــران (فراتحلیلی از تحقیقــات موجود). *مجلهٔ برنامه‌ریزی و توســعهٔ گردشگری*، ۳ (۸)، ۱٦۵-۱٤۳.

۲۸. قاسمی، م. (۱۳۹۰)، تحلیلی بر توسعهٔ گردشگری مذهبی شهرستان مشهد. *مجموعه مقالات اولین همایش بین‌المللی گردشگری دینی و توسعهٔ فرهنگ زیارت*. آستان قدس رضوی، مهر ماه ۱۳۹۰، مشهد، جلد سوم: ۵۷-۷٤.

۲۹. قدمی، م، علیقلی زاده فیروزجایی، ن.، و رمضان‌زاده لسبویی، م. (۱۳۸۹)، بررسی نقش گردشگری در تغییرات کیفیت زندگی مقصد (نمونهٔ مورد مطالعه: دهستان کلارآباد، شهرستان تنکابن). *مجلهٔ مطالعات اجتماعی ایران*، ٤ (۳)، ۱۵۲-۱۸۱.

۳۰. محمدپورجابری، م. (۱۳۹۳)، تحلیل نقش گردشگری بر کیفیت زندگی شهروندان با تأکید بر شاخص‌های ذهنی (مطالعهٔ موردی: شهر فشم، شهرستان شمیرانات). *نشریهٔ گردشگری شهری*، ۱ (۱)، ٤۵-۳۵.

۳۱. محمدی‌یگانه، ب.، چراغی، م.، و ولائی، م. (۱۳۹۲)، نقش گردشگری مذهبی در توسعهٔ روستایی، با تاکید بر کیفیت زندگی و سرمایهٔ اجتماعی (مطالعه موردی: روستای قپچاق شهرستان میاندوآب). *تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی*، ۱۳ (۳۰)، ۲۵-۷.

۳۲. مرکز آمار ایران (۱۳۹۵)، نتایج عمومی سرشماری نفوس و مسکن، استان خراسان رضوی، شهرستان مشهد.

۳۳. منشی‌زاده، ر. (۱۳۸٤)، *جهانگردی*. تهران: انتشارات منشی زاده.

۳٤. مودودی، م.، بوزرجمهری، خ.، شایان، ح.، و ضیایی، م. (۱۳۹٤)، نقش گردشگری در تحوّلات اقتصادی و اجتماعی روستاهای هدف استان گلستان، *مجلهٔ جغرافیا و توسعه ناحیه ای*، ۱۳(۲)، ۲۸-۱.

۳۵. مؤمنی، م.، صرافی، م.، و قاسمی‌خوزانی، م. (۱۳۸۷)، ساختار و کارکرد گردشگری مذهبی‌فرهنگی و ضرورت مدیریت یکپارچه در کلان‌شهر مشهد، *مجلهٔ جغرافیا و توسعه*، ٦ (۱۱)، ۳۸-۱۳.

36. Alecu, I. C. (2010). Epistemological aspects of religious tourism in rural areas. International Journal of Business. , *Management and Social Sciences*, 2(3), 59-65.
37. Jurowski, C., & Brown, D. O. (2001). A comparison of the views of involved versus noninvolved citizens on quality of life and tourism development issues. *Journal of Hospitality and Tourism Research*, 25(4), 355-370.
38. Lee, Y. J. (2008). Subjective quality of life measurement in Taipei. *Building and Environment*, 43(7), 1205-1215.
39. Liu, J. C., & Var, T. (1986). Resident attitudes toward tourism impacts in Hawaii. *Annals of Ttourism rResearch*, *13*(2), 193-214.
40. Mathieson, A., & Wall, G. (1982). *Tourism, economic, physical and social impacts.* London, England: Longman Pub Group.Longman.
41. Mayres, D. (1987). Community-rRelevant measurement of quality of life a focus on local trends, University of Texas at Austin ,. *Urban affairs Quartery*, 23(1), :110-130.
42. McGillivray, M. (Ed.). (2006). *Human well-being: Concept and measurement*. Berlin, Germany: Springer.
43. Pourtaheri, M., Rahmani, K., & Ahmadi, H. (2012). Impacts of religious and pilgrimage tourism in rural areas: The case of Iran. *Journal of Geography and Geology*, *4 4*(3), 122.
44. Santos, M. (2002). *Fatima: Religeouse tourism in a Sanctouary-city*. Coimbra, Portugal: University of Coimbra.
45. Shafer, C. S., Lee, B. K., & Turner, S. (2000). *A tale of three greenway trails: user perceptions related to quality of life*. Landscape and urban planning, 49(3-4), 163-178.
46. Stausberg, M. (2012). *Religion and tourism: Crossroads, destinations and encounters*. London, England: Routledge.
47. Van Kamp, I., Leidelmeijer, K., Marsman, G., & de Hollander, A. (2003). Urban environmental quality and human well-being: Towards a conceptual framework and demarcation of concepts; a literature study. *Landscape and Urban Planning*, *65*, 5-18.